

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Barcelona
Quaderns
d'Història

Presència i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana

Ramon Grau
Coordinador

BQH18

Barcelona entre els segles v i xii, de la desurbanització a la formació d'una capital

Eduard Riu-Barrera*

La muralla barcelonina a la fi de l'Imperi

La importància que les muralles tingueren per a la vida dels cossos socials que encerclaven i per a les entitats polítiques que significaven monumentalment explica de ben segur per què han estat una de les poques obres arquitectòniques reportades d'antic i sovint per viatgers, cronistes, historiògrafs o altres tractadistes, a diferència de moltes altres construccions o edificis que, per bé que fossin d'una arquitectura més elaborada i artística, mai es va creure adient reportar-los dins de cap mena d'expressió literària, relat històric o descripció geogràfica. En concret a Barcelona, les muralles, bastides quan la ciutat fou fundada a l'inici de l'Imperi de Roma i poderosament reforçades a la seva fi, foren la primera i única de les edificacions urbanes que des de temps força reculats esmentaren en parlar de la ciutat autors diferents i de procedències culturals divergents. El fet és que a partir de la conquesta franca de la ciutat, la muralla romana fou reportada amb èmfasi, primer per escriptors carolingis i cronistes o geògrafs andalusins, després per viatgers de diferent procedència, i força més endavant per humanistes de formació itàlica que ja en saberen veure la prosòpia arcaica i situaren la fàbrica en els temps més antics de la ciutat, grecs o cartaginesos.

Però, per més que una general i reductiva visió les confon i unifica amb la ciutat que envolten, les muralles no poden equiparar-s'hi de manera unívoca sense caure en una notable simplificació que en historiografia cal evitar. La formació urbana i l'emmurallament sovint són processos que no coincideixen, sinó que poden obeir a conjuntures, motius i temps diferents. L'elevació de les muralles pot coincidir o no amb els interessos urbans, i això perquè aquestes fortificacions serveixen tant per defensar com per ofendre una plaça: per un costat la protegeixen, per un altre la ceneixen i sotmeten. Cal veure com aquestes fortificacions es disposen envers la ciutat i envers els grups socials que la componen, així com veure qui són els qui n'exerceixen el control o l'autoritat, segons hi hagi coincidència o incongruència entre la societat urbana i la força militar que hi impera. Perquè encara que carregades d'altres valors, l'essència suprema de les muralles fou sempre el seu caràcter militar, de manera que eren peces claus en el domini de les ciutats antigues. Revestien també remarcables funcions jurídiques o fiscals, però gairebé sempre de forma subordinada. El contingut retòric d'aquestes

* Arqueòleg i historiador. Servei del Patrimoni Arquitectònic, Generalitat de Catalunya. Text redactat el 2009 amb una darrera revisió de l'estiu del 2012.

fortificacions, sovint pompós i grandiloqüent, de monumental exhibició del poder, mai fou veritablement primordial, tot i la magnificència que en aquest sentit podien arribar a desenvolupar.

LA HISTORIOGRAFIA

Com s'ha assenyalat, a Barcelona la muralla fou el primer monument urbà remarcant, i ho va ser, tal volta per primera vegada, en la poètica relació dels fets i la vida del rei Lluís el Piadós, fill de Carlemany, composta per Ermold el Negre cap als anys 826-828. Per magnificar la conquesta franca de la ciutat uns vint anys abans, l'escriptor va fer servir el recurs d'exaltar la potència de les defenses de Barcelona, dient que «molts generals havien vanament intentat d'assetjar-la emprant-hi força, enginy i tota mena de mitjans, però resistia tots els assalts, puix que era forta dels seus murs massissos, bastits d'antic amb dura pedra».¹

Passat poc més d'un segle, altre cop la muralla va ser esmentada amb motiu d'un nou episodi bèl·lic, i ho fou a molta distància de l'anterior ocasió, des de Còrdova, en un ambient culturalment i geogràfic ben llunyà del carolingi i fins oposat. Es troba en els annals del cronista andalusí Ibn Hayyan, que va relatar l'expedició efectuada contra la costa catalana l'estiu de l'any 935, sota el govern d'Abd al-Rahman III. La campanya va finir amb un atac marítim, arran del qual «els barcelonins es refugiaren dins de la ciutat, tancaren les portes per a protegir-se i lluitaren de dalt estant de les muralles des de bon matí fins a la posta de sol d'aquell dia». Els atacants no hi pogueren entrar i s'afanyaren a saquejar el Pla cap al Llobregat.²

Els dos escrits, sorgits respectivament dels ambients de les corts més eminents de l'occident europeu, la carolíngia i la cordovesa, recorden que aleshores la vella muralla romana de Barcelona, gairebé mil anys després d'haver estat alçada i uns cinc-cents d'haver estat reforçada, seguia en peu i era per a la guerra una peça plenament activa, com va quedar ben palès encara en el famós assalt d'Almansor el 985.³

Ara bé, aquestes potents defenses, conservades encara avui en bona part i fins monumentalment integrades a la ciutat contemporània, constitueixen un dels grans problemes arqueològics de la història barcelonina. Perquè a hores d'ara, si bé la data de la fortificació primigènia a l'alba de l'Imperi resulta ben establerta, no pas així la de l'obra de reforma que sura en indefinit vaivé cronològic. La magna refecció de la fortificació, que tothom coincideix a considerar de gran importància per a l'esdevenidor de la ciutat, no ha pogut ser fixada amb precisió en el temps. El lapse cronològic dins del qual es mouen les datacions proposades és tan dilatat, entre la fi del segle III i l'entrada del segle V, que fa impossible situar la fàbrica en el seu context històric real.

1. Ramon D'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, vol. I, Primera part, *El domini carolingi a Catalunya*, pàg. 184-187.

2. Dolors BRAMON, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic/Barcelona, Eumo Editorial/Institut d'Estudis Catalans, 2000, pàg. 282.

3. Gaspar FELIU, *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.

En aquest punt, s'ha de remarcar que el problema de la data de la segona fortificació no és pas una mera qüestió d'erudició arqueològica, insignificant, sinó que constitueix un aspecte molt transcendent per a la ciutat, ateses les conseqüències que per a la seva història es considera que en deriven. La impossibilitat d'emmarcar-la de forma precisa en el temps fa molt difícil avançar en la comprensió del procés que va portar a la seva construcció i deixa caure l'ombra sobre un període crucial, dins del qual el dictat comú situa la gènesi del caràcter de la futura capital de Catalunya. Perquè la historiografia fa força anys que té la reforma de la muralla en el Baix Imperi per la mostra irrefutable d'una naixent potència urbana, i una de les causes, per no dir la principal, de la substitució de Tarragona per Barcelona en tant que centre eminent a la Mediterrània més occidental, entre la caiguda de l'Imperi Romà i la invasió musulmana de l'entrada del segle VIII, ben abans d'esdevenir ferma capital política i econòmica.

L'atenció envers la muralla romana és molt anterior a la construcció de la tesi, relativament recent, que la fa causa eficient de la capitalitat barcelonina sobre l'espai català i molt més enllà. Ara bé, la seva construcció sempre s'ha vinculat a esdeveniments tinguts per transcendents per a la història urbana. A l'origen mateix de l'antiquària barcelonina, el 1491, a l'opuscle *Barcino*, l'humanista Jeroni Pau explicava que «els primitius murs de la fortalesa, notables per llur antiguitat, es poden veure fins i tot sencers en la part una mica més elevada de la ciutat, amb quatre portes almenys».⁴ Com que els associava a l'origen de la ciutat, i aquest l'atribuïa a la fundació del cartaginès Amílcar Barca, es desprèn que s'haurien bastit sota el seu influx. Amb el pas dels segles, muralla i ciutat, paral·lelament, deixaren de ser considerats d'origen cartaginès i passaren a tenir-se per obra romana. El 1864 Bonaventura Hernández i Sanahuja, afinat observador però tan pròdig com fantasiós en les seves disquisicions històriques, va dedicar-li la primera monografia pròpiament arqueològica, encara malaureadament inèdita. Després d'una llarga anàlisi del monument, hi resolva que es tractava d'una construcció d'època comtal; conclusió a la què arribava perquè els únics materials que hi podia associar estratigràficament amb data precisa eren dos petits tresors de moneda taifa andalusina del segle XI trobats ocults dins de la construcció.⁵ Tot plegat és una bona mostra de com a voltes argumentacions de formulació arqueològica ben travada, però inspirades sota consideracions improcedents, poden portar a notables despropòsits històrics.

La substitució de la tesi cartaginesa per la romana s'havia produït en la dècada de 1840 per la coincidència de diferents autors i sempre amb raons de versemblança històrica, no pas fruit de cap examen arqueològic. Ho insinuava Pau Piferrer cap el 1843 en el segon volum dedicat a Catalunya de *Recuerdos y bellezas de España* i el va seguir poc després Antoni de Bofarull a la *Guia-cicerone* de 1847, on només admetia la possibilitat que els fonaments tinguessin alguna cosa de cartaginès. L'afermament definitiu va venir d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon a l'obra

4. Jeroni PAU, «Barcino», dins *Obres* (ed. a cura de Mariàngela Vilallonga), Barcelona, Curial, 1986, vol. I, § 48, i pàg. 325.

5. Bonaventura HERNÁNDEZ I SANAHUJA, *Disertación sobre la época del primer recinto fortificado de Barcelona* (també porta el títol *Disertación histórico-monumental de Barcelona desde su fundación hasta la época condal...*), manuscrit datat el 1864 i conservat a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona.

Barcelona antigua y moderna, publicada pòstumament entre 1850-1854 i enllestida en el decenni precedent.⁶ La posterior recollida d'elements arquitectònics i làpides en els freqüents enderrocs de parts de la muralla i l'aplec de notícies erudites d'aquestes troballes no varen produir variacions substantives a la seva coneixença, i l'atribució romana, sense gaire més concreció, es va mantenir tota la segona meitat de Vuitcents i fins a l'entrada del nou segle. Llavors i fins força temps després, únicament es tenia per obra romana la fàbrica arquitectònica compresa fins a l'alçada de la cornisa a les torres i el pas de ronda als llenços, com ho posen de manifest els alçats delineats per diferents arquitectes cap al 1836 per encàrrec de la Junta de Comerç barcelonina, que constituïren l'aixecament essencial de la fortificació fins gairebé un segle després.⁷

Encara que s'hagi atribuït a d'altres autors més reculats, el fet és que fou Francesc Carreras i Candi qui primer va fixar la fàbrica en el Baix Imperi en veure-hi, concretament, la resposta defensiva als atacs francs consignats vers el 260. Ho va exposar en diferents obres, essencialment a la monografia *La Via Laietana* de 1913 i al volum dedicat a la ciutat dins la *Geografia general de Catalunya*, publicat entre 1909 i 1916. L'argumentació la fonamentava arqueològicament en proves de caire estratigràfic que, jutjava, feien evident que la muralla havia estat bastida sobre vestigis constructius d'un precedent desenvolupament urbà més ampli. A elles sumava el report per fonts històriques coetànies d'atacs francs a la regió que considerava que haurien afectat profundament la ciutat.⁸

Aquest relat va esdevenir pràcticament incontrovertible durant una bona part del Noucents i va voler ser confirmat per l'examen monumental a càrrec d'Albert Balil el 1961, que va situar la muralla al tombant dels segles III-IV.⁹ Molt abans, l'any 1931 l'estudiós de la muralla d'Aurelià a Roma i de l'arquitectura militar romana, Ian A. Richmond, en examinar l'obra barcelonina entre altres fortificacions urbanes hispàniques, l'havia datada en el segle III i l'havia relacionat amb obres similars de la Gàl·lia.¹⁰

Fou la llarga observació i exploració arqueològica de la muralla feta per Agustí Duran i Sanpere, especialment amb motiu de les obres de la Casa de l'Ardiaca i la plaça del Rei en els decennis de 1920-1930, que li va permetre fer dues contribucions substantives. Primera, la determinació que els dos pisos alts de les torres eren també obra romana, coetània de la muralla inferior; i, segona, que aquesta última estava formada per l'addició de dos llenços, del qual l'interior era força més antic i que ha resultat correspondre a la fundació de la ciutat a final del segle I aC.¹¹

6. Pau PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España. Cataluña*, tomo 2º, Barcelona, 1843-1848, pàg. 37-41. Antoni DE BOFARULL, *Guia-cicerone de Barcelona*, Barcelona, 1847, pàg. XV. Andreu AVEL·LI PI I ARIMON, *Barcelona antigua y moderna*, Barcelona, 1850-1854, vol. I, pàg. 319-326.

7. Joan BASSEGODA, *El templo romano de Barcelona*, Barcelona, Real Academia de Bellas Artes de San Jorge, 1974, pàg. 159-169.

8. Francesc CARRERAS I CANDI, *La Via Layetana*, Barcelona, 1913, pàg. 12-15; *Ciutat de Barcelona*, Barcelona, A. Martín, 1916, pàg. 106-117, làmina entre pàg. 92-93 i nota 127.

9. Alberto BALIL, *Las murallas romanas de Barcelona*, Madrid, Instituto Español de Arqueología (CSIC), 1961.

10. Ian Archibald RICHMOND, «Five town-walls in the Hispania Citerior», *The Journal of Roman Studies* (Londres), XXI (1931), pàg. 86-100 i lám. XII-XIII.

11. Contribucions compilades a Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1972, vol. I, fonamentalment pàg. 25-27, 31-33, 35-37, 45-52, 65-85 i 173-189.

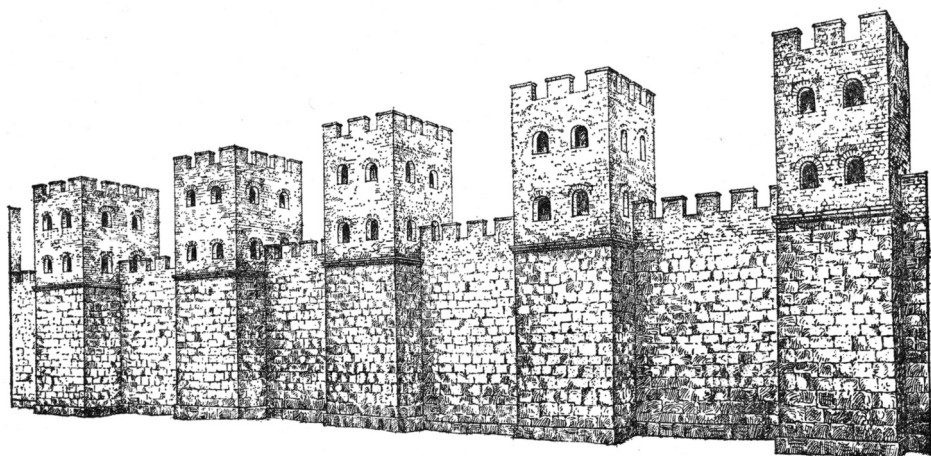

Figura 1. Restitució de la muralla de la plaça de Ramon Berenguer, que per primer cop considera els llenços, cubs i elevació de les torres com a part de fortificació romana, per bé que no l'adscriu al Baix Imperi, segons Agustí Duran i Sanpere («Vestigios de la Barcelona romana en la plaza del Rey», *Ampurias*, V, 1943). Dibuix de Marià Ribas.

Tanmateix, només molt temps després i sobretot producte dels treballs de J. Oriol Granados es va discriminar netament entre la primera muralla i la fortificació del Baix Imperi, que és aquella que li va donar la forma arquitectònica per la qual es reconeix.¹²

Amb el pas del temps la relació de la fortificació del Baix Imperi amb una destrucció de la ciutat pels francs ha estat rebutjada àmpliament, de resultes d'un ampli corrent de refutació arqueològica dels efectes devastadors dels atacs germànics del segle III sobre la Península. En aquest sentit, resulta especialment rotunda la crítica de Javier Arce a les suposades proves de la destrucció urbana que s'haurien localitzat en l'excavació de la plaça de Sant Miquel.¹³

En funció de la modificació de l'enquadrament històric, d'ençà del decenni de 1980 han sorgit noves propostes de datació que es mouen ambigüament per tot el llarg del segle IV i arriben fins a l'inici de la centúria següent, com les hipòtesis sovint ignorades de Ramon Jàrraga, o les formulades amb gran prudència per J. Oriol Granados.¹⁴ Més recentment, encara, sembla tornar la possibilitat de situar l'obra cap el segle III, encara que sense la ganga de l'explicació catastrofista de l'atac bàrbar.¹⁵ Per altra banda, des de fa un parell de dècades s'ha procurat, sense massa èxit, deixar de cenyir l'estudi de la fàbrica a l'època romana i

12. J. ORIOL GRANADOS, «La primera fortificación de la colonia Barcino», *Papers in iberian archaeology*, 193 (1984), pàg. 267-319.

13. JAVIER ARCE, *El último siglo de la España romana: 284-409*, Madrid, Alianza Editorial, 1982, pàg. 94-95.

14. RAMON JÀRREGA, «Consideraciones sobre la cronología de las murallas tardorromanas de Barcelona: ¿una fortificación del siglo V?», *Archivo español de arqueología* (Madrid), 64, 163-164 (1991), pàg. 326-335. J. ORIOL GRANADOS, «La muralla de Barcino a la llum de les darreres descobertes», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII (1996-1997), pàg. 1613-1638 (*Hispania i Roma d'August a Carlemany. Actes del Congrès d'homenatge al doctor Pere de Palol*, vol. 3).

15. ALESSANDRO RAVOTTO, «Datos para la cronología de la muralla bajoimperial de Barcino», *Empúries*, en premsa. Agraeixo la gentilesa del seu autor d'haver-me fet conèixer aquest suggerent assaig. Veure també nota 18.

abastar tota la resta del llarg mil·lenni en què fou defensa activa de la ciutat fins a la seva progressiva ocupació per grans casals romànics, entre els segles XI-XII.¹⁶

Ara bé, com s'ha dit, la gran obra de la muralla del Baix Imperi no és una mera qüestió arqueològica d'ordre cronològic, sinó un problema fonamentalment històric, la qual cosa vol dir que la interrogació sobre la fortificació s'ha de dirigir sobretot cap a la natura de l'operació que va permetre alçar-la i el grau de sintonia que va tenir amb la societat urbana. És a dir, cal explorar quines forces o autoritats en foren promotores i com va poder ser executada, així com les conseqüències locals i generals més immediates i també a llarg termini de la seva construcció.

Aquesta nova fortificació s'ha sobreentès majoritàriament com una operació empresa per la pròpia ciutat que, per tant, seria conseqüència i explicaria una notable potència barcelonina, singular dins d'un context de crisi general urbana i especialment enfront de les ciutats pròximes, condemnades a un retrocés que, a més, aquesta obra acceleraria i portaria a elevar Barcelona per sobre tota la regió tarraconense i més enllà, prefigurant un esplendorós futur que no arribaria fins passat mig mil·lenni.

En l'argumentació d'aquesta tesi s'hi troben coincidents les fortes autoritats de l'arqueòleg Josep de C. Serra-Ràfols, gran coneixedor del monument, i de Ramon d'Abadal, principal constructor historiogràfic de la Catalunya comtal. El segon subscribia l'opinió del primer quan explicava que a l'antiga muralla deu Barcelona «el fet d'haver esdevingut la capitalitat de Catalunya i, amb el temps, la immensa urbs actual», perquè, després d'emmurallada, la ciutat «es convertí en el més sòlid lloc defensat del país i, com a conseqüència, els diversos poders que s'hi succeïren, l'escolliren per a establir-s'hi com una cosa natural i lògica. Primer els visigots; després, els sarraïns; més tard, els francs, els comtes independents, els comtes reis [...]. Barcelona els deu tot el que és, i té contret un deute impagable amb aquest vell recinte. Tot el que es faci per estudiar-lo i conservar-lo no serà mai prou».¹⁷

CARACTERÍSTIQUES DE LA SEGONA MURALLA I CONTEXT HISTÒRIC

Aquí no és lloc d'endinsar-se –com s'ha fet recentment¹⁸– en la descripció arquitectònica del reforç de la vella muralla de l'Alt Imperi, que, de fet, per la gran entitat de l'obra, pot dir-se que va tractar-se més aviat d'una fàbrica completament nova. Per contra, sí que cal fer algunes remarques sobre aspectes d'aquesta fortificació a voltes poc tinguts en compte.

Potser el principal aspecte és la seva remarcable homogeneïtat, tant pel que fa a la morfologia arquitectònica com a la construcció pròpiament dita, així com la seva majestat monumental, que només pot ser explicada si l'edificació va obeir

16. Eduard RIU-BARRERA, «La muralla romano-comtal de Barcelona», dins *Catalunya Romànica* (dir. A. Pladevall), Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. XX, pàg. 151-154.

17. Citat per Ramon d'ABADAL, *Els precedents antics a la història de Catalunya*, Barcelona, Selecta, 1967, pàg. 210, i extret de Josep de C. SERRA-RÀFOLS, «Els orígens de les fortificacions», dins DDAA, *Els castells catalans*, Barcelona, R. Dalmau, 1967, pàg. 50-56.

18. Ferran PUIG i Isabel RODÀ, «Las murallas de Barcino. Nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación», dins DDAA, *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio*, Lugo, Diputación de Lugo, 2007, pàg. 597-631. Encara més recents són les aportacions d'aquests mateixos autors, juntament amb les de Francesc Caballé, Reinald González, Carme Miró i Alessandro Ravotto dins de les jornades *Intervenir a la muralla romana de Barcelona*, celebrades pel Museu d'Història de Barcelona els dies 3-4 de maig del 2012 i pendents de publicació.

a una operació unitària, ben projectada i executada sota una direcció ferma i coherent. Això vol dir que per força havia de sorgir d'una autoritat potent i respectada, dotada d'una alta capacitat per imposar el seu projecte i per mobilitzar els recursos financers i logístics per fer-lo possible, a més de portar-lo a terme en un temps breu. Perquè, de no ser així, de no complir-se aquests requeriments, la nova muralla es presentaria incompleta o vacil·lant en el seu traçat i fabrica, suma de peces de tipologies i cronologies diverses

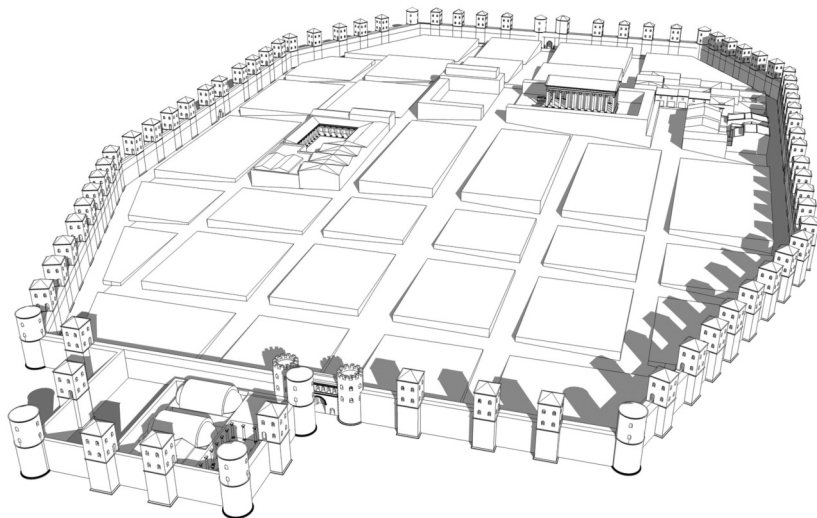

Figura 2. Restitució del recinte del Baix Imperi vist des de la banda de mar. Les edificacions interior corresponen a l'època altimperial. Dibuix de Ricardo Mar, 2009.

A més a més, sense prou autoritat a l'hora de projectar-la i executar-la, la renovació de la muralla hauria estat incapaç d'imposar-se sobiranament, com va fer, fins al punt de destruir, per una banda, la urbanització que de temps s'havia desenvolupat sota les velles defenses i desmantellar, per altra banda, les memòries funeràries dels grans llinatges ciutadans, expressada en notables monuments sepulcrales, que foren sistemàticament aterrats. En suma, la fortificació nova va alterar molt significativament la forma urbana barcelonina, i per fer-ho havia de violentar notablement, d'acord o sense, la seva societat, a més de sotmetre-la sens dubte a una forta pressió per obtenir els recursos materials i humans necessaris per a la construcció. A més a més, resulta difícil de creure que una edificació de tanta envergadura només comptés amb recursos locals i, més aviat, cal pensar en una mobilització molt més àmplia i, per tant, en una iniciativa d'ordre molt més general.

Tot plegat porta a considerar si en el context del Baix Imperi es pot imaginar el desenvolupament d'una operació d'aquestes característiques endògena i exclusiva d'una simple entitat urbana, i més en concret d'una ciutat tan secundària i menor com era aleshores Barcelona. Cal que ens interroguem sobre quina forma d'autoritat ciutadana, ben constituïda o conjunturalment formada per aquest motiu, hauria estat capaç de planificar i executar la reforma de la

muralla amb el magne caràcter que va tenir. Costa molt de creure, històricament parlant, que aquesta ciutat o cap altra de la Tarraconense tingués en aquell temps la capacitat econòmica i, encara més, l'autonomia política suficient per emprendre tota sola i portar a terme amb gran celeritat i eficàcia una obra així. Ben al contrari, tal suposició sembla més aviat fora de lloc, i segurament cal pensar en una operació sorgida i executada per una autoritat aliena i superior a la ciutat, que s'hi sobreposà i fou implacablement desenrotllada, sense atendre específicament als interessos i necessitats de la societat local.

L'any 1978, és a dir ja fa temps, Miquel Tarradell es movia en aquesta direcció. En ocupar-se de Barcelona i les seves muralles en el context d'una recapitulació sobre l'estat de coneixença de les ciutats romanes dels Països Catalans, en negava implícitament l'explicació històrica a l'ús. Demanava «comprendre perquè foren construïdes» i indicava que encara «calia saber si fou a conseqüència d'una iniciativa estatal – probablement, si fos així, militar–, o bé depengué de la decisió de la ciutat. ¿L'exèrcit va creure que calia defensar la primera ciutat important que es trobava al litoral del sud del Pirineu?».¹⁹

Així doncs l'entitat de la nova fortificació porta a veure-hi una peça, de ben segur força eminent, produïda per un aparell polític i militar d'una potència considerable que, conseqüentment, havia de superar l'estricta abast o obediència local, fins i tot regional. Versemblantment s'havia de tractar, o bé del propi Imperi o d'alguna de les entitats en què se subdividí o que volgueren suplantarlo, per bé que tampoc sembla possible que pugui ser resultat d'alguna de les formes massa efímera, inestables o dèbils d'autoritat alternativa, atès que la seva gran coherència constructiva demana una promoció i execució sota direcció estable, duradora i molt potent. En suma, que l'obra passa molt per damunt d'una lògica local o regional de defensa d'elits urbanes concretes i aïllades o de l'empresa de cabdills usurpadors o creadors de reialmes incerts. Per tant, sembla fora de dubte que la renovació de la muralla barcelonina només pot tenir explicació així, integrada dins d'un ampli programa polític i militar, destinat a defensar i controlar per una autoritat eminent vastes regions de l'occident mediterrani, sigui general de l'Imperi o delimitada en algun dels seus graus territorials inferiors.

Si això fos cert, semblaria fins i tot probable que ni tan sols fos executada amb el consens social de la ciutat sinó en contra seu, i, en lloc d'indicar la potència urbana, podria ser indicatiu d'una notable debilitat ciutadana enfront de l'autoritat, segurament la imperial, que la va convertir en un enclavament militar de primer ordre. Justament, potser la debilitat o incapacitat de resposta de la societat urbana a l'operació de fortificació podria explicar la magnitud que va adquirir.

L'estudi de l'antiga muralla barcelonina podria patir el mateix error que si la Ciutadella borbònica imposada a Barcelona el 1714 fos observada arqueològicament, des d'una absoluta desconexió del seu real context històric. D'aquesta manera es podria arribar a l'absurda conclusió de considerar-la el producte de la potència ciutadana i de la seva capacitat defensiva, no pas de la imposició d'un poder absolut al·logen i rotundament repressiu. D'acord amb aquesta argumentació, també es podria donar el cas que la fortificació del Baix Imperi, en lloc de

19. Miquel TARRADELL, *Les ciutats romanes dels Països Catalans*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1978, pàg. 46.

resultar de la capacitat d'autodefensa cívica, més aviat fos conseqüència d'una imposició aliena i tal volta oposada a la ciutat. Aquesta consideració podria venir reforçada pel fet que la fàbrica devia comportar, indubtablement, un cost social i urbanístic molt elevat. A la desaparició de barris suburbans, s'hi va sumar la liquidació de grans monuments funeraris del patriciat i, sobretot, pressuposa unes exaccions de recursos fiscals i de tota índole molt notables.

La majestat de la nova muralla sí que és l'indicador, directe i indubtable, de la potència de l'autoritat que va fer-la erigir, de la seva capacitat de mobilitzar recursos i també, sens dubte, de coaccionar. Pendent encara com està d'una datació fidedigna, no hi ha dubte que ha de ser germana o pròxima d'un seguit d'obres militars d'importància ben notable que s'alçaren en el nord-est peninsular durant els darrers segles de l'Imperi, sempre amb una cronologia insegura pels volts del segle iv, en operacions que devien derivar de l'autoritat imperial, dels seus delegats locals o d'altres forces que maldessin per regir aquestes terres. Entre aquestes obres figuren la fortalesa d'Octavià a Sant Cugat del Vallès, les muralles refetes de Girona, el castell de Sant Julià de Ramis en una elevació vora d'aquesta mateixa ciutat o les dues Cluses del pas pirinenc de la Via Augusta, entre l'Empordà i el Rosselló, per citar els exemples més coneguts i propers, inclosos segurament dins d'una iniciativa o d'un seguit d'iniciatives semblants, que sens dubte devien arribar a tenir un abast molt més general per l'occident mediterrani.

Així doncs, la nova muralla no va fer de Barcelona un excepcional cos fortificat en una geografia privada de defenses; ben al contrari, més ciutats i altres enclavaments es convertiren en peces fortificades ben notables, sigui de bell nou o per la reforma d'antigues defenses a Girona i Tarragona, encara que en aquesta darrera urbs les modificacions a la muralla en el Baix Imperi, tot i estar documentades, resulten mal conegudes arqueològicament.

En conjunt pot dir-se que, dins d'aquest paisatge militaritzat, no sembla que la muralla de Barcelona pogués haver creat d'entrada un desequilibri tan gran favorable a la ciutat, en detriment d'altres del seu entorn, quan en realitat també estaven també dotades o en camí de ser dotades de poderoses defenses. Però, tot i això, sovint sembla que, per a la historiografia, siguin les úniques a la regió i una mostra de vitalitat exclusiva i sense aturador, que portaria ineludiblement a que la ciutat visqués episodis de capitalitat en esdevenir momentàniament seu de l'autoritat de cabdills romans o gots durant el procés de dissolució de l'Imperi i de formació dels regnes bàrbars.

No està de més recordar, però, que els poders que en aquell context provenien d'imposar-se no feien servir de plataforma precisament els centres urbans més afermats, sinó que prou sovint s'instal·laren en enclavaments secundaris, com ara Tolosa o Toledo, segurament perquè els resultava molt més difícil apuntalar-se sobre urbs sòlidament constituïdes, socialment i política, que en enclavaments d'entitat menor i, per tant, més emmotllables a noves circumstàncies. De ben segur això, i no pas una prematura decadència, explica que els nous poders evitessin la vella capital provincial de Tarragona, incapaç de fer front a la seva tradicional i encara poderosa entitat. Aquesta, però, s'enfonsaria aviat, i no pas per un problema local d'alternança amb Barcelona, sinó com a producte d'un procés general pel qual les antigues capitals provincials, massa lligades

al vell ordre imperial, varen esdevenir majoritàriament incapaces de resistir les transformacions que el seguien, sucumbiren massivament i foren substituïdes arreu per centres polítics de nou encuny. L'efímera capitalitat barcelonina amb els gots es va deure, segurament, més a una feblesa enfront de poders aliens, que no pas a una vitalitat creixent, en cap cas evident ni arqueològicament ni històrica, com tot seguit es veurà. L'imperi de Barcelona sobre cada cop més vastes regions i entitats polítiques diverses, vindria molt més tard i seria fruit de noves conjuntures, prou llunyanes del temps de la dissolució de l'Imperi d'Occident i els seus immediats successors.

La seu episcopal i el palau comtal

Per tal de seguir el camí històric fet per Barcelona des de l'urbs romana fins a la capitalitat feudal, cal entrar dins el recinte murallat i observar el rovell de l'ou de la seva transformació, que tothom està d'acord a situar, topogràficament, a l'angle nord de la ciutat, conegut també per quadrant nord-est, on des del Baix Imperi va trobar-se el complex catedralici i, posteriorment, el palau comtal.

Com s'acaba d'indicar, el primer indici de transformació del sector correspon a la implantació d'un lloc de culte cristià, amb un baptisteri i un temple annex. La peça més antiga arqueològicament retrobada de tot el conjunt és una conca baptismal que havia de correspondre a un baptisteri, predecessor d'aquell que, damunt seu, es va alçar a la primeria del segle v i del qual les restes constructives fan possible assajar la restitució arquitectònica.²⁰ Ara bé, per lògi-

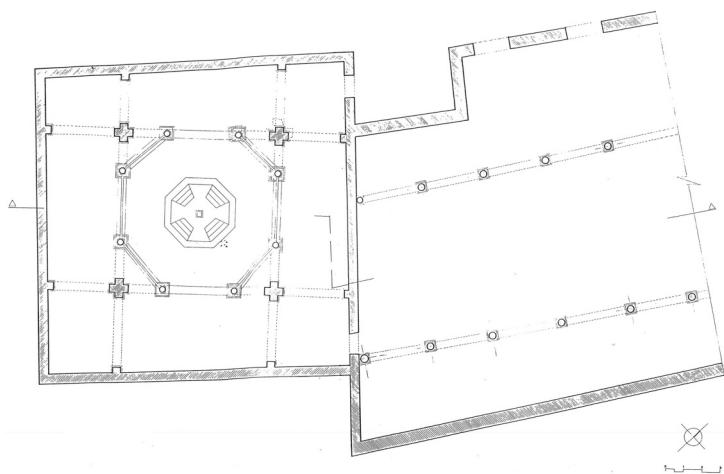

Figura 3. Planta del baptisteri i de l'anomenada aula episcopal, vers els segles v-vi, segons J. Oriol Granados i Ricardo Mar (*Restitución arquitectónica y volumétrica del baptisterio paleocristiano de Barcelona*, Servei d'Arqueologia de la Ciutat, c. 1994, documentació fotocopiada).

20. Destaca la documentació elaborada sota la direcció de J. Oriol Granados i Ricardo Mar, *Restitución arquitectónica y volumétrica del baptisterio paleocristiano de Barcelona*, distribuïda en fotocòpies amb motiu d'una trobada acadèmica sobre arqueologia cristiana i antiguitat tardana celebrada cap el 1994.

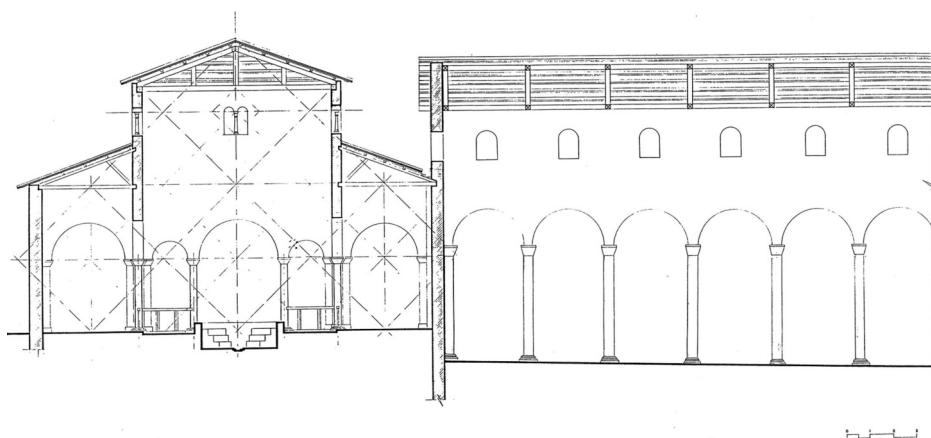

Figura 3. Alçat de la secció nord-sud del baptisteri i de l'anomenada aula episcopal, segons J.Oriol Granados i Ricardo Mar (c. 1994).

ca associació, el vestigi precedent d'un ambient baptismal situa cap al segle iv un primitiu temple cristià, catedralici o encara no, però que fos com fos seria la força seminal de la seu episcopal subsegüent. Respecte a la seva ubicació, encara que no se'n conegui cap vestigi, costa d'imaginar-la en altre indret que no sigui sota de l'actual catedral gòtica, de forma que s'encavalcaria, parcialment, sobre dues illes de la trama urbana de la ciutat romana.

El primer baptisteri que hom coneix per l'arqueologia va ser reformat i convertit en un notable edifici de planta sensiblement quadrada amb una peça central octogonal, segons els vestigis excavats i datats en el segle v. Es considera que la seva construcció hauria estat simultània a la d'una àmplia sala basilical que li era gairebé perpendicular, entre ell i el xamfrà de la muralla nord. Des de la seva descoberta i durant llarg temps, aquesta gran peça ha estat tinguda pel temple episcopal, cosa que darrerament s'ha rebutjat, i en contraposició s'ha considerat que es tractava d'una aula o gran sala representativa del palau episcopal. Dins l'enfilall d'hipòtesis a l'ús, plausibles però no pas verificades, avui en dia se suposa que la basílica episcopal seguiria igualment en aquest període la mateixa disposició que en l'anterior, i que seria la mateixa sempre i fins ara, tant per a la catedral romànica com per a la gòtica. Entre l'anomenada aula episcopal i el subsòl del bloc del Tinell, aproximadament sota el verger del Palau Reial Major i jardí actual del Museu Frederic Marès, s'hauria instal·lat un bany termal integrat en les dependències episcopals que hi hauria en aquesta zona.²¹

21. Julia BELTRÁN (dir.), *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2001. Virginia GARCÍA-ENTERO, *Los balnea domésticos -ámbito rural y urbano- en la Hispania romana*, Madrid, CSIC (Anejos AEA, XXXVII), 2005, pàg. 212-213.

Sota el palau dels comtes-reis, és a dir el bloc del Tinell, hi havia d'origen, en la trama urbana romana, una gran illa ocupada per una casa o *domus* amb peristil, que tenia, a la banda NO, un celler i una factoria de *garum*. En una cronologia difícil de situar, però dins dels darrers segles de l'Imperi, va ser transformada completament per noves construccions que alteraren notablement l'ordre precedent. Les edificacions que se sobreposen a l'antic casal no semblen guardar-hi massa relació i han estat tingudes per un primerenc palau episcopal, però sense cap prova fefaent, només portant cap enrere l'atribució d'una posterior construcció, que es considerada residència bisbal. Seria en el segle VI quan totes les edificacions de l'antiga illa, mig partida entre ús residencial i artesà, deixarien d'existir i es convertirien en un conjunt àulic dominat per tres grans bastiments relativament autònoms i que correspondrien al palau episcopal, a la residència de l'alta autoritat secular, suposadament comtal, i a un temple en planta de creu.

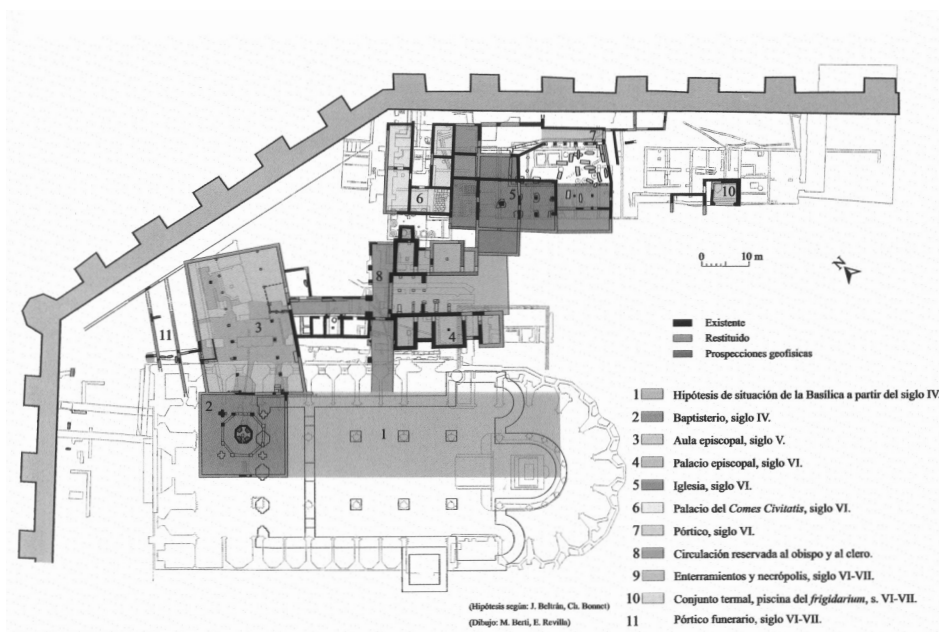

Figura 5. Plànol del quadrant nord-est de la ciutat en els segles VI-VII segons hipòtesi de Julia Beltrán de Heredia i Charles Bonnet (2001). Dibuix de M. Berti i E. Revilla. Vegeu nota 22.

La cronologia vers la segona meitat del segle VI d'aquestes architectures queda establerta més pel context que la història eclesiàstica forneix, amb motiu de la celebració a la ciutat de dos concilis de la Tarraconense els anys 540 i 599, que no pas arqueològicament. Mentre que la forma arquitectònica dels dos primers

edificis suposadament palatins pot ser relativament reconeguda per la monumentalitat de les seves restes, la del temple en creu resulta molt dubtosa. Els vestigis que li són atribuïts difícilment admeten la restitució que se n'ha fet, constructivament parlant. Per altre costat, la individualització dels vestigis monumentals en dos palaus autònoms i l'atribució de funcions a cada un d'ells no estan ni molt menys contrastades. Sobretot, cal remarcar que l'assignació d'un d'ells a l'autoritat comtal és més que dubtosa si es té present que no hi ha constància històrica de l'existència a la Barcelona goda d'aquesta potestat.²² Dels tres edificis, el més ben conegut i conservat és el tingut per residència del bisbe, entre altres raons perquè, més o menys transformat, va seguir en peu fins entrat el segle xvi, quan es va enderrocar per obrir l'actual placeta de Sant Iu, enfront de la porta catedralícia d'aquesta dedicació. Pel que fa a la seva destinació, sembla prou segur que hauria estat el palau episcopal a l'etapa franca i comtal, fins al trasllat de la residència bisbal a l'actual emplaçament, potser cap a la fi del segle xii.

Pel que fa a la construcció del palau de la placeta de Sant Iu, la cronologia divergeix notablement segons els autors i no sembla que a hores d'ara hi hagi encara prou consens ni proves suficients per decantar-se amb seguretat per cap de les dates proposades. Hi ha qui el situa a la fi de l'Imperi o en època visigoda,

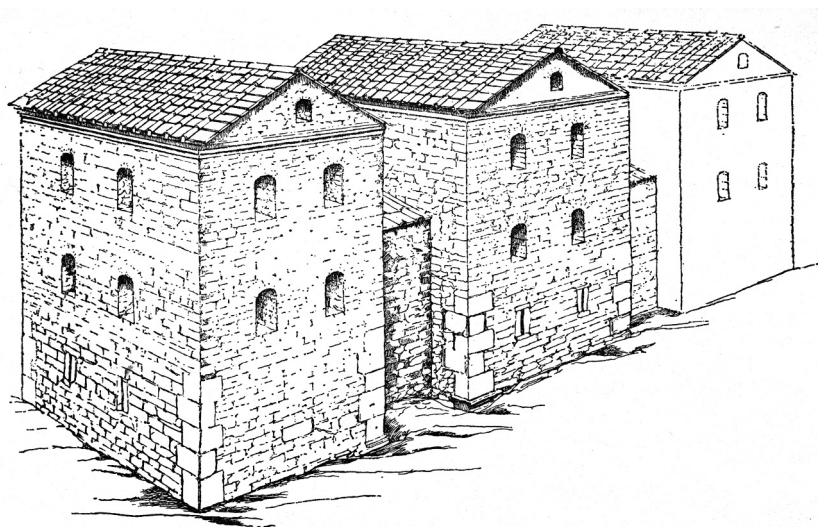

Figura 6. Restitució del gran edifici del subsòl de la placeta de Sant Iu amb controvertida cronologia entre els segles v i ix, que en època comtal va acollir la residència episcopal fins al segle xiii i que va restar en peu fins a mitjan segle xvi, segons Agustí Duran i Sanpere (*Noticia y guía de las excavaciones de la calle de los Condes de Barcelona*, Museo de Historia de la Ciudad, 1954). Dibuix de Marià Ribas.

22. BELTRÁN, *De Barcino a Barcinona...*; Julia BELTRÁN i Charles BONNET, «Nouvelles données sur le baptistère de Barcelone», dins *Albenga città episcopale* [...]. *Atti del Convegno internazionale* [...] Albenga 21-23 settembre 2006, Albenga / Gènova, Istituto Internazionale di Studi Liguri, 2007, vol. II.

entre els segles v-vii, mentre que altres estudiosos es decanten per després de la conquesta carolíngia al segle ix, perquè creuen que els seus fonaments se sobreposen a nivells d'època de la dominació musulmana. De resultes d'aquesta falta de definició, els contextos dins dels quals pot trobar-se són massa divergents per donar una interpretació històrica ferma a la seva implantació. Una qüestió derivada de la seva construcció i carregada de significació, que molts dels que l'han estudiat assenyalen, és l'ús d'uns pedestals honorífics procedents del fòrum en l'aparell de les arestes de l'edifici. Aquesta circumstància ha portat a establir un lligam entre el desmantellament del fòrum i la construcció del palau, que no té per què ser directe. Tanmateix, és un aspecte digne d'atenció acurada, perquè sí que podria informar de la pèrdua de valor polític i arquitectònic de la peça urbana central de l'ordre romà.²³

Segons l'estat real del coneixement, sembla més pertinent fer èmfasi en la foscor que encara plana sobre el caràcter arquitectònic i la natura històrica de les grans edificacions d'aquesta àrea, així com en la inseguretat de les cronologies proposades, que no pas donar per segur l'enfilall d'hipòtesis fins ara formulades i sovint ben poc fonamentades. Molts dubtes presenta la successió de construccions que precediren la construcció del palau comtal del segle xi, que és quan es va alçar la gran obra romànica on avui es troba el Tinell. Per si no fos poc, entre el suposat palau d'època visigoda, que consistia en una construcció en tres ales en forma d'U, i la fàbrica romànica alçada de nova planta, hom observa una etapa intermèdia de gran entitat constructiva i gens remarcada, de la qual forma part un seguit d'arcades alineades amb la façana del verger del Museu Frederic Marès que haurien de correspondre a una obra preromànica i, en aquest cas, podrien pertànyer a una residència comtal més arcaica, tal volta d'època carolíngia. Retrocedir a la dominació musulmana i, encara més enrere, a l'etapa visigoda, i concedir el caràcter de residència comtal, o més genèricament d'estatge del màxim poder secular, als edificis que precediren aquestes construccions altmedievals pot resultar temptador i suggerent, però no es pot amagar que són atribucions sense cap suport històric: meres conjectures.

El palau comtal romànic va ser constituït per un gran bloc de planta lleugerament trapezoïdal, dividit en tota la seva alçada longitudinalment en dues cruïes paral·leles i d'identica amplada. De disposició perpendicular a la muralla, en el tram precedent al xamfrà nord, tenia tres pisos d'alçada, l'inferior format per dues naus cobertes amb volta de canó seguida, perfectament conservades i integrades a l'exposició del Museu d'Història de la Ciutat. La planta principal o noble coincideix encara ara, i no casualment, amb el nivell del pas de ronda de la muralla, i el segon pis aconseguia en alçada el coronament de les torres de la fortificació, sembla que sense sobrepassar-lo. Per tant, el palau s'ordenava en plantes en correspondència amb la muralla i les seves torres. L'accés sembla que es trobava on encara és, a la plaça del Rei, i s'hi devia accedir per una escala exterior. Segons

23. Agustí DURAN i SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1972, vol. I, pàg. 86-96. J. Oriol GRANADOS, «Barcelona» (per diversos autors), dins *Catalunya Romànica...*, vol. XX, pàg. 145. BELTRÁN, *De Barcino a Barcelona...*, pàg. 87-89. Julia BELTRÁN, «Barcino durante la antigüedad tardía» dins DDAA, *Recopolis y la ciudad en la época visigoda*, Alcalá de Henares, Museo Arqueológico Regional (Zona arqueològica, 9), 2008, pàg. 279-280.

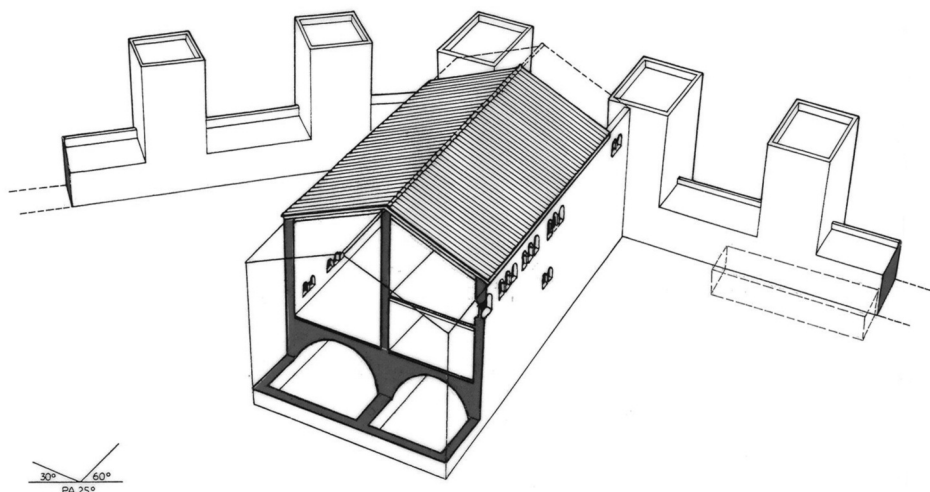

Figura 7. Restitució del palau comtal romànic, bastit al segle xi en disposició perpendicular a la muralla i sobre vestigis d'una gran edificació anterior. Dibuix d'Eduard Riu-Barrera, delinat per E. Adell, 1992.

les seves característiques arquitectòniques i, en especial, la tipologia de les finestres bífores originals, la fàbrica pot situar-se amb prou seguretat dins del segle xi i, més concretament, durant la seva segona meitat.²⁴

Per tant, la massa compacta i dominant del nou palau s'agermanava amb la també nova catedral consagrada el 1058, i mostrava amb la seva arquitectura majestuosa i severa el poder emergent de la dinastia comtal, producte del procés de represa i afermament de la seva autoritat després de la crisi dels anys centrals del segle xi. Val a dir que després de l'Any Mil o poc abans, a tota la Catalunya Vella i també a la ciutat de Barcelona es va produir una ràpida, extensa i molt intensa transformació arquitectònica amb la construcció de bell nou d'un immens nombre d'edificis, castells, esglésies parroquials, catedrals i monestirs, que esdevingueren enclavaments eminents del nou poder feudal. Amb ells es configuraren uns espais, també urbans, completament nous i divergents de l'estat precedent i que, per altra banda, tindrien una molt llarga durada. Tant és així que sovint encara avui en dia subsisteixen i ho fan, en determinats casos, amb els mateixos usos originals o altres de relativament pròxims. Les fàbriques romàniques representaren en el segle xi un fort impacte sobre l'espai social, i a la ciutat de Barcelona assentaren el nou ordre que sorgia de la descomposició del reialme franc i l'afermament d'un inèdit principat dirigit des de Barcelona.

Com s'ha apuntat abans, del temple o successió de temples que foren seu episcopal en els períodes de domini visigot, emiral i franc, no se'n sap res veritablement en ferm. La primera catedral relativament coneguda és la construcció romànica consagrada el 1058, encara que començada a obrar des de força temps abans. Per tant, cal situar en el camp de les especulacions més o menys

24. Eduard RIU-BARRERA, «Barcelona» (per diversos autors), dins *Catalunya Romànica*..., vol. XX, pàg. 189-194.

fantasioses tot allò que s'ha exposat sobre el seu caràcter original, els avatars abans i durant la dominació musulmana amb inventades divisions d'espais entre els cultes islàmic i cristià. També són totalment imaginades les reparticions del conjunt d'edificacions que es tenen per àuliques entre les successives autoritats que senyorejaren la ciutat en aquests segles. De fet, només hi ha constància fefaent que el baptisteri del segle v fou objecte d'una demolició sistemàtica amb recuperació dels materials constructius i colgat de terres després de la imposició del domini carolingi. Els nivells que enterraren les seves restes i les sitges que s'hi obriren han proporcionat materials que es daten des del segle VIII i poden arribar fins a l'Any Mil, de forma que és impossible establir una datació precisa de l'enderroc de l'edifici, que de tota manera sembla relativament anterior a l'inici de l'obra de la seu del primer romànic.²⁵

Per tant, es pot arribar a pensar, i fer-ho no representa contrafer ni violentar la poca informació que hi ha, que, així com el baptisteri, també un primitiu temple catedralici podria haver arribat força íntegre fins a la primera època comtal. Un xic més se sap de la desaparició i substitució dels edificis considerats propis del complex episcopal visigot, a banda del bloc de Sant Iu, modificat però en peu fins al segle XVI. Hi ha constància arqueològica que l'anomenada aula episcopal havia deixat, no se sap quan, les seves funcions originals i s'havia convertit, parcialment, en un magatzem força abans de l'Any Mil. Les setze sitges obertes en el seu sòl ho posen de manifest i, com les observades en àmbits propers, sempre tenen una cronologia orientativament situada pel temps en què foren inutilitzades, cap als segles IX-X. Per contra, sí que mereix ser remarcat el fet que, quan la suposada aula episcopal havia perdut la seva funció primigènia, a l'altra banda del conjunt episcopal, a la plaça del Rei, en la mateixa època, l'edifici de la imaginada església de planta en creu i la necròpoli annexa haurien estat desafectades i desmantellades, en part per la construcció del palau comtal preromànic.

En resum, l'angle nord de la ciutat murada fou objecte en el darrer segle de l'Imperi d'una progressiva conversió en l'àrea catedralícia i episcopal, que substituïria el centre cívic i religiós que fins aquell temps, segurament, era configurat pel fòrum central. Res de nou es pot afegir en aquest sentit a allò que fa anys diferents autors han establert i repetit sobre la substitució d'un per l'altre. El problema històric rau en el desenvolupament que a partir d'aleshores emprèn l'àrea, el valor i la significació que es dona als vestigis arquitectònics presents, la base arqueològica de la seva cronologia i l'atribució que es fa a les seves destinacions, a voltes categòricament afirmades però que, en realitat, resulten molt insegures o fins verament insostenibles.

Els edificis arquitectònicament identificats de forma fefaent, és a dir l'aula, els blocs de Sant Iu i sota el Tinell, a més del baptisteri, són molt difícils de dotar de context dins d'una etapa políticament i socialment molt tempestuosa. Diferències cronològiques de mig segle poden ser determinants per canviar completament la significació d'una edificació, i avui en dia no es pot afirmar de

25. BELTRÁN I BONNET, «Nouvelles données...

cap manera que es tingui una tal precisió, ni sembla que hi hagi possibilitat d'obtenir-la a curt termini amb l'instrumental de què disposa l'arqueologia. Però un cop considerada aquesta qüestió, i d'acord amb les tesis vigents, el segle vi hauria representat el darrer gran episodi transformador d'aquest sector en l'Antiguitat i hauria prefigurat l'ordenament que adoptaria en època comtal. Ara, sense revisar aquest darrer punt sobre la determinació en l'etapa visigoda de la configuració posterior, sí que es pot remarcar que, tant si les arquitectures atribuïdes als palaus episcopal i comtal són d'aquest segle, anteriors o molt posteriors, el fet segur és que ningú creu que es basteixin aquí, ni per tota la resta de la ciutat, construccions de caire monumental a partir de la centúria següent.

En realitat, durant el segle vi l'activitat reformadora de vells casals o *domus* només va comportar, com es veurà més endavant, la seva disminució per divisió en unitats menors d'entitat molt pobre i l'aparició d'àrees obertes, sense edificar. Pel que fa als edificis tinguts per àulics, cal remarcar que es constituïren en grans blocs autònoms, no pas com a peces d'un teixit urbà continu ni ordenat per vials com havia estat fins aleshores. És a dir, que també aquestes grans edificacions són indicatives del fort procés de desurbanització que experimenta la ciutat, enmig de la qual s'alcen més o menys isolades dins del sector nord. De fet, per tant, durant el segle en el qual els gots es desplacen del sud de la Gàl·lia al centre d'Hispania, primer a la Bètica i després a Toledo, amb episodiques estades a Barcelona, l'arquitectura que s'hi alçaria estaria vinculada a les autoritats eclesiàstiques i reials, o del seu aparell, mentre que el conjunt urbà començaria o acceleraria un procés de contracció i minva.

Al quadrant nord-est no es troba un nou episodi significatiu de construcció monumental fins temps després de la conquesta carolíngia i a mesura que el comtat barceloní va ser capaç d'encapçalar un principat cada cop més autònom, fins assolir la plena independència. Passat l'Any Mil, durant el segle xi, es produïren les noves i ambicioses obres de la canònica, la catedral i el palau comtal, encara que aquest darrer tal vegada comptava amb un antecedent preromànic d'entitat. Mereix ser assenyalat, per altra banda, un canvi substancial en el registre històric, atès que aquestes fàbriques ja no són conegudes per vestigis fragmentaris soterrats, sinó per una combinació d'arquitectures en peu i notícies en les escriptures d'època. En conseqüència, dins la panoràmica de mig mil·lenni que porta de la caiguda de l'Imperi al principat barceloní hi ha una etapa, compresa entre el segle vii i el ix, és a dir des de la consolidació del regne toledà fins a l'ocupació franca, en què el sector nord catedralici i episcopal es va trobar estancat. A més a més, quan se'n va produir la represa, es va fer sota unes circumstàncies històriques que no tenien res a veure amb l'etapa anterior a la dominació musulmana, sinó amb la incorporació a la perifèria de l'Imperi Carolingi. No costa massa concloure que la nova configuració adoptada per aquest eminent sector urbà va resultar, també, d'una neta ruptura amb els precedents antics.

Dins del recinte murallat

Fora del quadrant nord, un conjunt prou nombrós d'indrets intramurs o just a peu de muralla han estat objecte d'excavació i han aportat informacions d'interès, encara que de forma molt desigual. Per procedir amb ordre en la seva enumeració es farà un recorregut seguint el sentit horari.

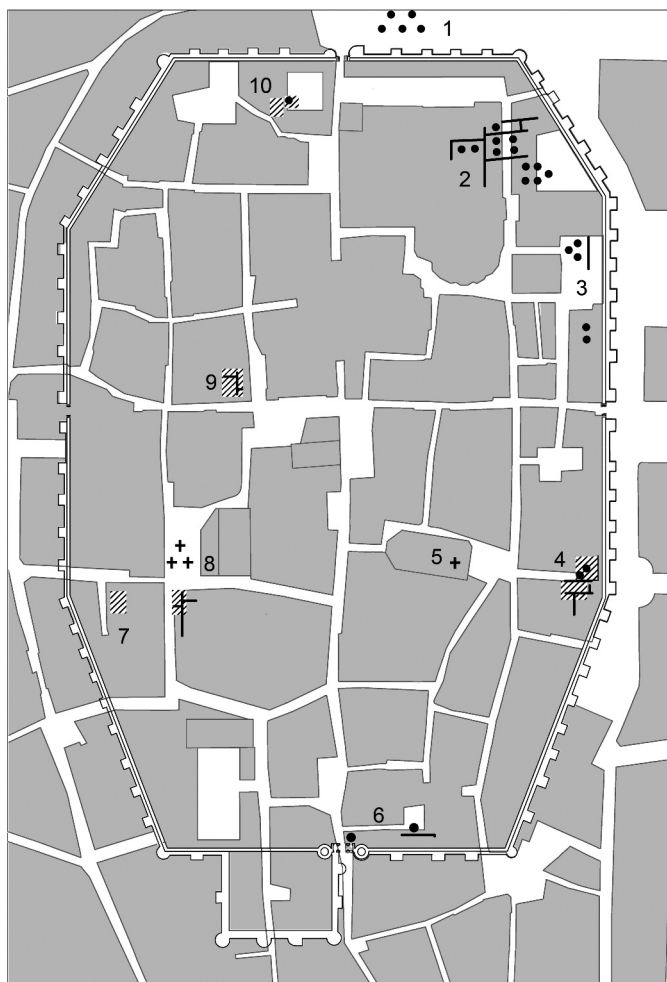

Figura 8. Vestigis arqueològics dels segles VIII-X dins i arran del recinte murallat. 1) Camp de sitges a l'avinguda de la Catedral. 2) Sitges al sector catedralici. 3) Construcció al peu de la capella de Santa Àgata i sitges a la plaça del Rei i al subsòl de la Casa Padellàs. 4) Sitges i construccions al carrer del Bisbe Caçador, pati de l'Acadèmia de Bones Lletres i Arxiu Municipal Contemporani. 5) Enterraments a l'església dels Sants Just i Pastor. 6) Sitges a la Porta del Regomir i al Pati d'En Llimona i construcció en aquest darrer indret. 7) Construccions a la cantonada dels carrers d'Avinyó i Pou Dolç. 8) Construccions i enterraments a la plaça de Sant Miquel. 9) Construccions al carrer de Sant Honorat. 10) Construccions i sitges al palau del Bisbe. Dibuix d'Eduard Riu-Barrera i Ricardo Mar, 2009. A l'exterior del recinte murallat la trama urbana dibuixada és l'actual mentre que a l'interior es representa orientativament la més antiga que les fonts medievals permeten restituir. El ratllat esbiaixat indica on s'han realitzat excavacions que disposen de registre estratigràfic global.

Al peu del palau comtal i en direcció cap a mar, el primer indret que ha donat informació arqueològica és la mateixa plaça del Rei, un espai obert des de molt antic i conegut per Ferraginal, segons es documenta des de l'entrada del segle xii. En les excavacions que s'hi han fet s'han trobat vestigis posteriors al cementiri que entre els segles vi-vii va existir-hi i que se suposa coetani a l'edifici que s'ha volgut entendre com una església de planta en creu. Al peu mateix i adossada a la muralla, es troba una construcció que es considera podria haver estat un cos de guàrdia. En aquest mateix indret però oberta dins mateix del massís de la fortificació, hi ha una espluga que formava l'ambient interior d'una o més edificacions adossades a la muralla i sobre el carrer que hi havia a l'Antiguitat. La cronologia de l'edificació adossada només pot ser apuntada hipotèticament entre la fi del reialme got i la construcció de la capella reial de Santa Àgata, a l'alba del segle xiv, quan els fonaments d'aquesta ocultaren rere seu l'espluga. Es tracta sens dubte d'un període molt llarg, massa, que segurament es podria acotar amb una revisió dels vestigis encara presents.

Pel que fa a la resta de la plaça, es considera oberta i convertida en un camp de sitges a partir del tombant del segle viii i fins a l'xi, suposant que aquests dipòsits poguessin restar a la intempèrie. Les terres del seu interior han proporcionat una bella mostra de ceràmiques d'aquest període, que ara no és moment de detallar, però que inclouen les típiques olles, sitres amb decoració espatulada o incisa, alguna gerra o pitxer, un llumet d'oli, plats i cassoles amb algun bocí de terrissa envernissada d'aquesta època, cosa molt excepcional no només a Barcelona, sinó en tot el context català.²⁶

Pel que fa a les centúries posteriors, s'ha donat per feta la presència enmig de la plaça de la capella del palau comtal, que les escriptures esmenten des del darrer terç del segle xii amb la dedicació a Santa Maria. La ubicació aquí d'aquest temple no resulta convincent i es pot dir que és del tot impossible. Un testimoni documental porta a pensar que tal volta es trobaria dins d'una torre, segurament de la muralla. Quan per iniciativa del rei Jaume II es varen emprendre les primeres grans reformes del palau romànic, que també portaren a la substitució de la vella capella per un temple gòtic, el monarca va «ordenar e féu manament [...] que faessets obrar una casa [estança] de volta en aquell lloc on solia ser la capella sua del palau de Barcelona, en la qual casa fossen posats e conservats los registres, els privilegis e els altres escrits de la sua cancelleria e dels altres fets de la sua cort, e que a sobre aquella casa de volta fos feta una altra casa amb volta en la qual fossen conservades e estotjades les seves joies». Tot això fou disposat el juny del 1318.²⁷ És a dir, l'edifici que ocupava la vella capella romànica no sols no es va demolir, sinó que fou aprofitat per a noves destinacions que consistiren en dues cambres fortes i sobreposades que acollirien l'arxiu i el tresor reial. La permanència de l'edificació, la disposició en alçada i la solidesa requerida resulten incompatibles amb una situació isolada a peu pla enmig de la plaça del Rei i més aviat fa pensar, com s'ha dit, en l'aprofita-

26. Julia BELTRÁN, «Los contextos altomedievales de la plaza del Rey de Barcelona: la cerámica de tradición carolingia (siglos ix-x)», *QUARHIS*, 2 (2006) pàg. 109-139.

27. Rafael CONDE, *Reyes y archivos en la Corona de Aragón*, Saragossa, CSIC, 2008, pàg. 236-237, n. 35. Assenyalat gràcies a la gentilesa de Pere Beseran.

ment de la fermesa d'una torre. Una hipòtesi que s'adiu amb la solució arquitectònica de nombroses capelles de palaus i castells romànics o gòtics, integrades dins de torres i elevades a la seva planta noble.

Un xic més enllà de la plaça del Rei, en direcció a migdia, entre el carrer del Veguer i la muralla, sota la Casa Padellàs, l'excavació practicada al decenni de 1930 va obtenir uns resultats decebedors pel que fa al període que aquí s'examina. La construcció més tardana que s'hi va trobar és una piscina termal datada al segle VI.²⁸ El bany, tot i tenir unes dimensions moderades, s'ha considerat que eren excessives per tenir caràcter privat i se li ha donat una condició pública. Això s'ha fet en base a una correlació implícita entre dimensió i titulació pública o privada que està faltada de contrast històric. En realitat podria ser que, en lloc d'una instal·lació balnearia autònoma, es trobés integrada dins d'un casalici particular aristocràtic, que correspondria segons la cronologia proposada als temps de l'interregne ostrogot o de l'alba del regne de Toledo. Ara bé, res se sap del casal de les termes ni de la seva desaparició, només que a les seves proximitats i al peu intern de la muralla hi va haver un grup dens de sitges que deixaren de servir cap als segles IX-X, segons el material contingut en la terra que les va inutilitzar.²⁹

Si se segueix la muralla, d'aquí en avall l'aportació arqueològica es difumina i gairebé esfuma per un bon tros. No es tornen a conèixer vestigis fins arribar al fons del carreró en cul de sac del Bisbe Caçador, que porta de la placeta de Sant Just a l'Acadèmia de Bones Lletres. Aquí va trobar-se fa molt de temps, cap als anys 1960-1961, una estratigrafia de llarga cronologia que des d'època romana arriba a època comtal o posterior. Val a dir que l'excavació gairebé no va deixar informació més enllà dels materials arreplegats, però sembla que al peu de la muralla i en interrupció del primitiu vial o *intervallum* hi hauria una construcció baiximperial o postimperial de notable entitat, destruïda i colgada per terres on s'obrien unes quantes sitges. Aquests dipòsits estaven obliterated per una nova construcció anterior a l'actual edificació de l'entorn del segle XIII.³⁰

Un dels grans casalicis romànics de Barcelona és l'edifici que fa de seu de l'Acadèmia de Bones Lletres, també coneguda per palau Requesens o de la comtessa de Palamós, no gens estudiat per ara. Si per la banda interior de la muralla és difícil de reconèixer, els vestigis exteriors no deixen lloc a dubte, com es pot veure des de l'antic carrer de Basea, oficialment dit Sotstinent Navarro. Es tractava d'un casal constituït, fonamentalment, per una sola sala sostinguda per una gran arcada tirada entre dues torres i situada a nivell del pas de ronda. La peça tenia una planta a doble alçada, amb dos grans finestrals prou ben conservats i d'una gran singularitat dins del panorama romànic català. Es tracta d'unes obertures emmarcades per un ampli arc de descàrrega dins del qual hi ha un ordre subordinat de finestres bífores, de les quals ha desaparegut el mainell i les columnetes que hi havia en els muntants, segons fan evident les impostes conservades. La seva cronologia ha de ser relativament avançada dins del romànic, per la qual cosa aquest edifici s'ha de situar segurament entre la segona meitat del segle XII i

28. BELTRÁN, *De Barcino a Barcelona...*, pàg. 102-104.

29. BELTRÁN, «Los contextos altomedievales...», làm. 1.

30. Eduard RIU-BARRERA, *Estudi i especulacions sobre algunes ceràmiques de l'alta edat mitjana trobades a Barcelona*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1985, tesi de llicenciatura inèdita.

el tombant del segle següent. A una datació propera, potser ja dins del segle xiii, corresponen les finestres romàniques bífores que s'obren en l'agostarada sobrelevació d'una de les torres de la muralla que formen part d'aquest casal.

Immediats als vagues vestigis del pati de l'Acadèmia de Bones Lletres per la banda meridional del carreró del Bisbe Caçador, sota les dependències noves de l'Arxiu Municipal Contemporani, s'han trobat les restes d'una esplèndida *domus* i de les transformacions que la succeïren. L'origen es troba en una residència del segle i dC sumptuosament reconstruïda durant el segle iv, de la qual aquí només es considera la vida un cop caigut l'Imperi. Des d'aquest punt de vista es pot

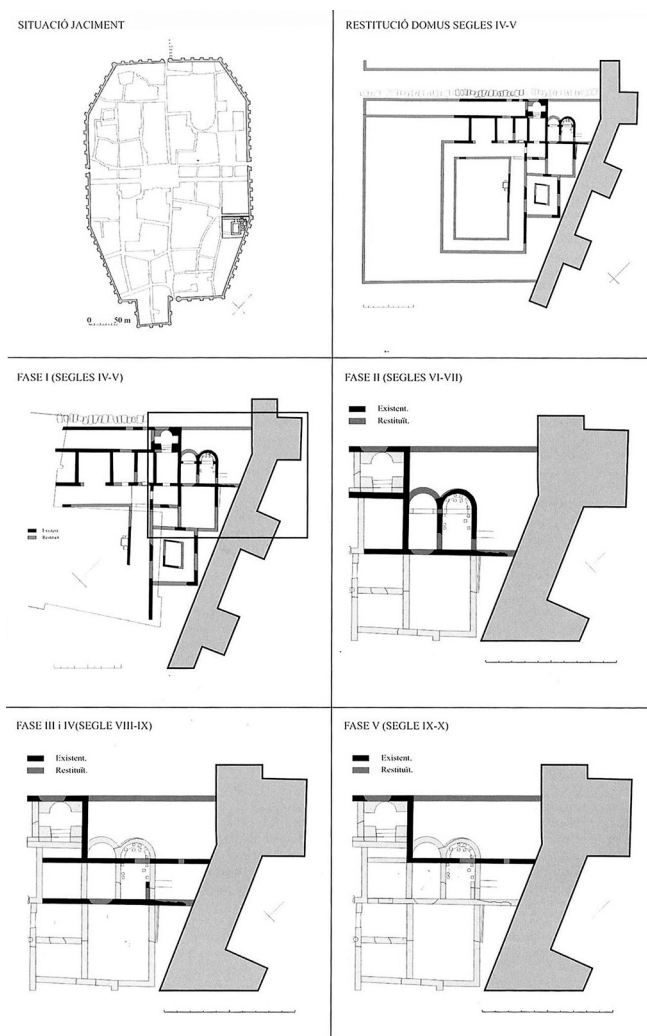

Figura 9. Construccions identificades a l'excavació del subsòl de l'Arxiu Municipal Contemporani en el cul-de-sac del Bisbe Caçador. Vegeu nota 31.

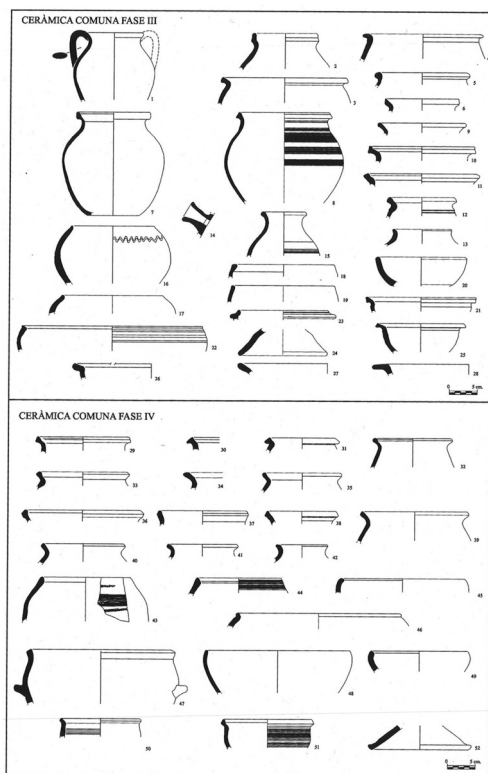

Figura 10. Formes ceràmiques pròpies dels nivells dels segles VIII-IX del jaciment de l'Arxiu Municipal Contemporani. Vegeu nota 31.

assenyalar que, a partir mitjan segle VI, les termes que havia tingut quedaren fora de servei i l'edificació, molt reformada, va convertir-se en senzills habitatges i tallers. Força després, cap al segle VIII, allò que quedava dels vestigis transformats de les termes hauria desaparegut completament en alçar-hi damunt una edificació de planta rectangular i notables dimensions, perpendicular a la muralla en què s'adossa i que seguiria en ús als segles posteriors, modificada amb compartimentacions i ampliada entre els segles IX-X. L'estratigrafia del segle VIII ha proporcionat, entremig d'una terrissa de gran simplicitat, algunes peces de vaixel·la islàmica d'importació oriental, a més d'una moneda emiral del tercer quart del segle i un os inscrit amb una invocació religiosa en àrab. L'estratigrafia immediatament posterior, per contra, ha donat uns tipus de ceràmiques força diferents, entre els quals són remarcables les sitres i altres atuells de decoració d'espà-

tula, que tot fa pensar resultaren de l'entrada de la ciutat en l'òrbita política i comercial carolíngia.³¹

No cal parlar de l'excel·lent importància històrica d'aquest darrer jaciment, perquè s'ha de tenir en compte que és gairebé l'únic de dintre la ciutat on es pot resseguir, força sencer i com a resultat d'una excavació estratigràfica rigorosa, el registre arqueològic del lapse de més de cinc-cents anys que aquí es considera. Per això mateix és molt de doldre que no se'n disposi d'un estudi aprofundit que en descriu l'evolució i que tan sols es tingui una sintètica ressenya d'alguns materials trobats.

També s'insinuen interessants, per bé que tot just han estat tastats, dos altres jaciments a prop seu, a la mateixa alçada i cap a l'interior del nucli urbà. Es tracta de les troballes efectuades al carrer de la Ciutat núm. 3, entre aquesta via i l'absis del temple gòtic de Sants Just i Pastor, que semblen haver proporcionat vesti-

31. Emili REVILLA, Joan Eusebi GARCIA i Núria MIRÓ, «Un context paleoandalusí a l'excavació de l'Arxiu Administratiu de Barcelona (1998)», dins *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Sant Cugat del Vallès 18-21 d'abril de 2002*, Barcelona, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003, vol. I, pàg. 363-380. Ada CORTÉS, «L'arquitectura domèstica a la ciutat romana de *Barcino*», *QUARHIS*, 7 (2011), pàg. 43-46.

gis d'una construcció del segle vi però sense més concreció ni, encara menys, disposar de detalls sobre l'estratigrafia immediatament posterior, si n'hi havia.³²

Així mateix, a la Casa de la Ciutat o de l'Ajuntament, en el subsòl de les dependències de la guàrdia urbana que corresponen al cos de guàrdia i la majordomia, s'han trobat nivells "tardoromans" que semblen posteriors a les restes d'una columnata força mal descrita i sense relacions estratigràfiques comprensibles.³³ Tanmateix, tot plegat denota la presència també, més cap a l'àrea central de la ciutat, de construccions de certa entitat d'època tardana o postimperial sobre les quals caldrà estar ben atent.

De tornada cap a la muralla i tot seguint el seu recorregut, convé fixar-se en les descobertes fetes en l'excavació de l'immoble del carrer Lledó núm. 7, on el superb edifici d'origen medieval que s'hi alçava acaba de ser vergonyosament desfigurat per un inculte projecte d'hotel que, incomprensiblement, ha comptat amb tots els vistiplaus oficials. En el seu subsòl, arran de muralla, s'han posat al descobert vestigis arquitectònics que s'adscriuen a la mateixa residència excavada sota l'Arxiu Municipal Contemporani. S'hi ha descobert una peça amb absis que es data al tombant dels segles v-vi i que es considera resultat d'una reforma sumptuosa de la mateixa gran *domus*. El seu abandó, amb l'enderroc i espoli de l'edificació, se situa en ple segle vii, quan, enmig de les runes, es troba un foc a terra i restes d'una simple estructura de pals que posen en evidència el pauperisme de l'ambient, deconstruït i convertit més endavant en un abocador o femer. Encara posteriorment, cap al segle x i al peu intern d'una torre de la muralla, va alçar-se una petita edificació, successivament ampliada fins al segle xiii. La seva estratigrafia ha proporcionat vestigis de diferents nivells d'ocupació, sitges i focs a terra. A partir d'aquesta última centúria, la configuració del lloc fou profundament renovada en bastir-hi un casal de nova planta amb cossos ordenats entorn d'un pati. Simultàniament, l'interior de la torre de muralla també fou reformada i així mateix decorada amb pintura mural.³⁴

A continuació, en aquest recorregut per l'interior de la muralla i un cop passat el xamfrà est, es troba un nou establiment altmedieval darrere el tram marítim que precedeix la porta de Regomir. Sota mateix del casal gòtic dels Marc, al lloc del Pati d'En Llimona, la cara interna de la

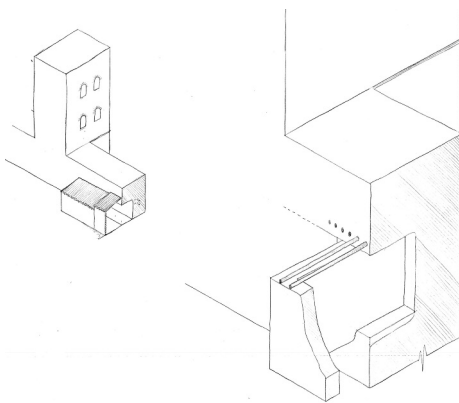

Figura 11. Restitució de la construcció adossada a la muralla i parcialment excavada al seu interior en el tram del casal dels Marc, al Pati d'En Llimona, probablement bastida entre els segles ix-x i substituïda per l'edifici gòtic del segle xiv. Dibuix d'Eduard Riu-Barrera, 1985.

32. Josep PUJADES, «Balanc anual de l'activitat arqueològica a la ciutat (2007)», *QUARHIS*, 4 (2008), pàg. 188.

33. José Manuel ESPEJO, «Ajuntament», dins *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2009*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2010, pàg. 48-51.

34. David PRIDA, «Carrer de Lledó 7», dins *Anuari d'arqueologia [...] 2009*, pàg. 74-77.

muralla presenta un ampli buidat que forma una espluga, anàloga a la que existeix i ha estat comentada més amunt dels peus de la capella reial de Santa Àgata. En tots dos casos corresponen als ambients interiors d'edificacions afegides al pany intern de la muralla en una època incerta que voltaria l'any Mil i que sembla subsistir fins al segle XIV. Al Pati d'En Llimona, l'excavació d'un petit sondeig a l'interior i davant de l'espluga va permetre situar l'obra vers la cronologia esmentada i determinar que formava part d'una edificació de planta rectangular i paral·lela al pany de muralla, d'una sola planta i que es cobria amb una teulada d'un sol vessant. Abans de la seva construcció, l'espai immediat al peu de fortificació potser restava obert, encara que arran mateix del mur es va trobar una sitja, inutilitzada amb terres on hi havia barrejada nombrosa terrissa espatulada pròpia de l'entorn del segle X.³⁵

Al costat mateix i a tocar del portal de Regomir s'han trobat arran del semicercle interior de la seva torre oriental, les restes d'unes petites termes que s'haurien construït durant el segle III ocupant la via que corria arran de muralla o *intervallum*. Les termes haurien subsistit durant tres-cents anys amb transformacions que arriben fins al segle VI, quan, com tantes altres instal·lacions de llarga història, semblen desaparèixer sobtadament. Al mateix indret, però més a tocar del portal, «al costat mateix del carrer que sortia per l'arcada central», va trobar-se una sitja que es pensa va quedar fora de servei en el segle XI segons la datació de les ceràmiques grises locals i peces andalusines d'importació que contenia el seu farciment.³⁶

A l'altra banda del mateix portal de Regomir es troba el cos occidental del recinte murallat que sobresortia en forma de rectangle i que s'ha convingut denominar amb el pedant i equívoc llatí de *castellum*, sense que la identificació amb una fortalesa compti amb el més mínim fonament arqueològic o d'altra índole, sinó que, per contra, ara se sap que el lloc estava ocupat des d'època de l'Alt Imperi per unes grans termes. La seva recent excavació extensiva sembla haver trobat completament perduda l'estratigrafia d'època baiximperial i postimperial, o almenys no ha interessat gens als seus excavadors, que no s'hi entenen per res a l'hora de descriure les incompreses troballes.³⁷

D'aquest punt del recinte murallat en amunt, la informació es torna molt escadussera i cal esperar que de l'excavació recent a la cantonada del carrer d'Avinyó amb el del Pou Dolç siguin estudiades les fases que seguiren a la desaparició d'una notable *domus*, originada cap al segle I dC i desafectada vers el segle IV. Sobre les seves restes s'obriren nombroses sitges d'imprecisa data, potser entre època visigòtica i comtal.³⁸ Un cop més, cal observar que l'interès històric implícitament contingut pel procés d'abandó de la *domus* i de substitució per altres establiments no es troba recollit entre les orientacions que imperen en l'arqueologia de la ciutat. Més cap a l'interior del recinte urbà, en aquesta mateixa alçada i en el solar de la banda baixa de la plaça de Sant Miquel, al peu de l'edifici consistorial nou,

35. RIU-BARRERA, *Estudi i especulacions...*

36. GRANADOS, dins *Catalunya Romànica...*, Vol. XX, pàg. 147. Carme MIRÓ, «Els balnea de les domus de Barcino», *QUARHIS*, 7 (2011) pàg. 74. SERVEI D'ARQUEOLOGIA DE LA CIUTAT, *La porta romana del Pati d'En Llimona. Carrer del Regomir*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, s. d.

37. JORDI HERNÁNDEZ-GASCH, «The castellum of Barcino: from its Early Roman Empire origins as a monumental public place to the Late Antiquity fortress», *QUARHIS*, 2 (2006), pàg. 75-91.

38. CORTÉS, «L'arquitectura domèstica a la ciutat romana...», pàg. 32-36.

els treballs arqueològics efectuats els anys 1973-1975 i el 1989 varen posar al descobert una *domus* amb pati o peristil construïda en el segle i dC. El casal fou modificat entre els segles iv i vi amb reformes que el dividiren i l'empobriren notablement, però sense que sigui possible conèixer gran cosa més del procés, només esbossat en unes breus notes. A partir d'elles també es coneix que l'immoble va desaparèixer i es va convertir a partir dels segles vi-vii, almenys parcialment, en espai obert per l'encreuament de dos vials.³⁹ Cal consignar, en aquest punt, que entre la feina que l'arqueologia barcelonina té pendent i que és molta, no només hi ha revisar i estudiar aquesta excavació, sinó també les efectuades en les àrees pròximes, tan breument ressenyades que de fet es poden tenir per esdevingudes gairebé estèrils de cara al coneixement arqueològic de la ciutat. Aquest és el cas del casal Centelles, on es feren excavacions vers el principi dels anys 80 del segle passat, però que no han donat cap mena de resultat públic. No és aquesta la situació dels treballs efectuats a la plaça de Sant Miquel, però s'hi acosta força, perquè explorada intensivament entre 1968 i l'entrada de la dècada següent, encara ha tingut molt escassa repercussió.

Les termes altimperialis de Sant Miquel, reformades en els segles posteriors, sembla que podrien haver subsistit en servei fins als segles v-vi, aproximadament. Un cos gairebé íntegre d'aquests banys, com explica el treball de Ricardo Mar en aquest mateix volum, seria convertit en un temple cristià, del qual res se sap arqueològicament però del què hi ha un primer esment en un instrument de l'any 951. També durant el segle x i potser des de força abans, la resta de l'antic edifici termal era un espai obert destinat a cementiri. Aquí es té constància de la descoberta d'una mitja dotzena de tombes de caixa de lloses, de construcció més o menys elaborada. N'hi havia amb les pedres lligades amb morter, segons una tipologia comuna a la ciutat vers l'Any Mil, per bé que també va localitzar-se un enterrament infantil de tègules a dues vessants que podria ser força anterior. Una làpida del segle x procedeix d'aquest cementiri, així com probablement una altra de trobada a les seves proximitats, i ambdues informen de l'enterrament de personatges força notables en aquest indret.⁴⁰

Un dels darrers llocs excavats intramurs i que compta amb possibilitats de fornir informació del període que s'examina aquí és la finca núm. 3 del carrer de Sant Honorat, on entre els anys 2000-2003 va ser posat al descobert un sumptuós casali o *domus* bastit en el segle iv, a més d'uns petits habitatges o tavernes annexes. Segons afirmen els seus excavadors, el casal fou abandonat durant el segle vi, però no en descriuen el procés. Només informen que va quedar colgat de terres, sense saber com es va produir aquesta aportació de sediments, i mentrestant –sembla ser– les petites cases annexes es mantenien ocupades i integraren alguna part de la *domus*, però sense cap més indicació, ni tan sols cronològica. Una absoluta solució de continuïtat s'estableix fins alçar-s'hi noves construccions en el segle xiii, que

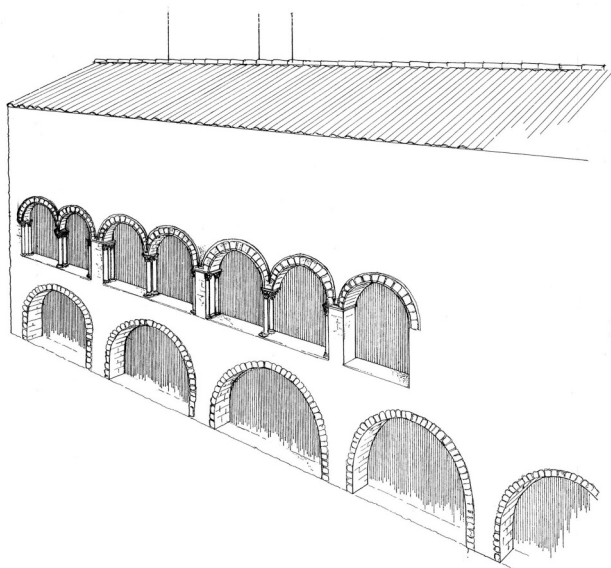
39. Maria RAYA i Beatriu MIRÓ, «Excavació arqueològica a la plaça de Sant Miquel», dins *Tribuna d'Arqueologia* 1989-1990, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pàg. 157-158; i «Una *domus* augustea en la plaza de Sant Miquel de Barcelona», dins *Actes XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món antic*, Tarragona, 1994, vol. II, pàg. 349-350. CORTÉS, «L'arquitectura domèstica a la ciutat romana...», pàg. 21-26.

40. Eduard RIU-BARRERA, «Notícia sobre enterraments barcelonins de l'alta edat mitjana», dins Manuel RIU (dir.), *Necrópolis i sepultures medievals de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona (*Acta/Mediaevalia*. Annex 1), 1982, pàg. 184; i dins *Catalunya Romànica*..., vol. XX, pàg. 246-247.

de passada es diu que aprofitaren murs dels segles IX-X, encara que malauradament no es presta cap atenció envers aquesta etapa, tan sols insinuada.⁴¹

Des d'aquest indret i per tot l'angle oest, fins a la porta o torres de l'Ardiaca a la plaça Nova no se sap arqueològicament res de res des de la fi de l'Imperi en endavant, i ben poc de la mateixa època romana. La banda de muralla més pròxima a ponent del portal va esdevenir propietat eclesiàstica, almenys d'ençà del segle XI, i a partir de mitjan de la centúria següent es va convertir pròpiament en palau episcopal, i encara ho és. El fet és que entre els anys 1076 i 1081 unes cases que hi havia foren comprades al vescomte Udalart per part de l'eclesiàstic Ramon Dalmau, el qual el 1078 obtenia del bisbe i els canonges de la seu el dret de bastir una arcada entre torres, que encara subsisteix. L'arcada estava bastida el 1115, segons explica el testament de Ramon Dalmau, que esmenta «un solari amb torre, arc i muralla amb cambra». La casa devia passar a domini comtal, perquè Ramon Berenguer III cedia a la catedral els drets que hi tenia, i cap als anys 1161-1164 sembla que ja s'hi pot situar amb tota certesa el palau episcopal.⁴² L'edifici consistia, en principi, en

Figura 12. Restitució del palau episcopal romànic, bastit entre els segles XII-XIII, adossat en paral·lel a la muralla romana, on el 1078 va construir-se una arcada entre dues torres. Dibuix d'Eduard Riu-Barrera, delineat per E. Adell, 2008.

un sol bloc de dues plantes, adossat a la muralla, de la qual aprofitava les torres i l'arcada bastida entre elles. Tenia una planta baixa amb porxo d'arcades obertes i una planta noble alçada a nivell del pas de ronda de la fortificació, a la qual s'accedia per una escalinata exterior i disposava d'una galeria d'arcs amb doble colum-

41. Francesc X. FLORENSA i Agustín GAMARRA, «L'excavació del jaciment arqueològic del carrer Sant Honorat, 3 de Barcelona», dins *Tribuna d'arqueologia 2003-2004*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006, pàg. 189-209. Francesc X. FLORENSA (et alii), «La base baix medieval del jaciment arqueològic del carrer de Sant Honorat, 3 (Barcelona)», dins *Actes del III Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, Museu d'Història de Sabadell, Barcelona, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2007, vol. I, pàg. 216-225. CORTÉS, «L'arquitectura domèstica a la ciutat romana...», pàg. 46-56.

42. Philip BANKS, «The north-west gate of the city of Barcelona in the 11th and the 12th centuries», *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad*, XVII (1977) pàg. 117-127.

nata i capitells esculpturats que encara es conserva en bona part. Els vestigis d'aquesta edificació, prou ben visibles i conservats, es troben integrats en les fàbriques posteriors, i en el segle XIII el primer cos del palau va rebre perpendicularment una altra ala, segurament bastida sota l'episcopat d'Arnau de Gurb, a l'època del qual fins ara s'atribuïa erròniament tota la fàbrica romànica. En aquest sentit, cal remarcar especialment que el palau del Bisbe obrat entre els segles XII-XIII és a hores d'ara el casal romànic més ben conservat i sumptuós de la ciutat, així com una peça singular en el context de l'arquitectura romànica.

Pel que fa a l'evolució anterior de l'espai que ocupa se sap ben poca cosa. En el subsòl del pati del palau del Bisbe es pogueren documentar el 1976, enmig d'unes obres irregulars i molt destructives, els vestigis d'un casal amb decoració mural i musiva del tombant dels segles II-III. Aquesta notable *domus* hauria estat substituïda o modificada per construccions de molt menor entitat, bastides entre els segles IV-V. A la vegada, aquestes quedarien colgades per un potent nivell de terres on s'obriria una sitja, segurament d'època carolíngia o comtal. D'aquesta època cap enrere, fins als volts del segle V, comprendria el llarg període dins del qual imprecisament ha de situar-se la tomba d'un infant que sembla haver-se trobat també en el subsòl del palau episcopal. Aquesta notícia, prou interessant, informa de l'extensió intramurs dels enterraments i de la seva aparent poca relació inicial amb els cementiris parroquials afermats a partir del segle X. En una vaga cronologia entre els segles VI-VIII se situen diverses restes de paviments, murs i sitges explorades l'any 2009 puntualment en diferents indrets del subsòl del palau i que, precisament, pel caràcter reduït dels sondeigs i la seva desconnexió, no poden dir gran cosa, més enllà d'informar d'uns significatius vestigis altmedievals.⁴³

A partir de les torres de l'Ardiaca, la muralla es prolonga rectilínia fins al xamfrà nord, on cap a final del segle XI la documentació hi situa l'hostatge dels canonges, a la mateixa època que es pot atribuir arquitectònicament el sobrealçat del tram annex a la torre poligonal de la Canònica o de la Pia Almoïna, amb un parell de finestres bífores d'aquesta mateixa cronologia. En aquest tram, és al peu de fora del recinte murallat, a tot el llarg de l'avinguda de la Catedral, on l'excavació arqueològica que es va fer els anys 1989-1990 per a la instal·lació del pàrquing subterrani, va aportar notícies de l'ocupació de l'espai abans de la seva urbanització, esdevinguda a partir de l'Any Mil. Sense vestigis fefaents d'instal·lacions d'època romana ni immediatament posteriors, sota la traça urbana consolidada en el segle XIII es va trobar un ampli camp de sitges que ha estat equivocadament datat en els segles V-VI, per bé que com també es va assenyalar en l'únic estudi que fins ara descriu el jaciment, la major part dels dipòsits contenien, entre les terres que els omplien, prou abundosa terrissa espatulada i d'altres tipus ceràmics propis només dels contextos carolingis i comtals.⁴⁴ És en realitat aquesta la cronolo-

43. J. Oriol GRANADOS i Isabel RODA, «Restos de una casa romana en el patio del palacio arzobispal de Barcelona», dins *Actas del XV Congreso nacional de arqueología (Lugo 1977)*, Saragossa, 1979, pàg. 983-1001. BANKS, «The north-west gate...», pàg. 117-127. J. Oriol GRANADOS, «Excavación de la torre de flanqueo sudoeste de la puerta decumana de la colonia Barcino», *Pyrenae*, 13-14 (1977-1978), pàg. 253-273, amb un annex documental de Philip Banks. CORTÉS, «L'arquitectura domèstica a la ciutat romana...», pàg. 36-41. Jordi AGUELO, «Palau Episcopal», dins *Anuari d'arqueologia [...] 2009*, pàg. 156.

44. Mònica BLASCO (et alii), *L'avinguda de la Catedral: de l'ager de la colònia Barcino a la Vilanova dels Arcs*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1992, pàg. 65 i 76.

gia on s'ha de situar l'ús de les sitges i la seva inutilització, per bé que resta incògnita, per falta de vestigis reconeguts, la mena d'instal·lacions on estaven integrades. En aquest sentit, no hi ha dubte que les sitges havien d'estar organitzades i protegides per alguna mena d'estructures, atès que no tindrien cap mena de sentit escampades a la intempèrie fora muralles, sense arranjaments que en definissin la possessió i en salvaguardessin els continguts.

Per tant, en època carolíngia o comtal, més enllà de l'ampli vall o fossat tallat arran mateix de la muralla i progressivament colgat durant l'etapa romana, es va estendre un gran i dens camp de sitges que malgrat la seva extrema importància resta pendent d'estudi aprofundit, sense que se sàpiga res ni de l'origen, ni de la naturalesa ni de l'abandó d'aquesta extensa àrea d'emmagatzematge. Val a dir que la presència de sitges amb materials de cronologies semblants és freqüent en els terrenys del peu de la muralla, a la torre episcopal de la plaça Nova,⁴⁵ en el carrer de la Tapineria i també en el de Basea o del Sotstinent Navarro.⁴⁶ Per tractar-se de troballes massa antigues, sense registre rigorós, o integrades en contextos molt alterats per actuacions modernes, també resulta per ara impossible fixar-ne una cronologia precisa i conèixer la natura de les instal·lacions on es trobaven.

Recapitulació històrica a partir de l'arqueologia

En suma, un cop repassat el panorama arqueològic que abasta les cinc centúries que porten de la fi de l'Imperi a l'Any Mil pot dir-se que resulta històricament molt inconcret, força decebedor. Sobretot resulta tan imprecís que la majoria de vestigis que temporalment s'hi ubiquen resulta impossible donar-los-hi una cronologia gaire ajustada, si es vol evitar d'improvisar i escampar inexactituds. Però entremig, un tret important destaca i convé remarcar-ho: és el fet que a partir del segle VI no es té constància d'activitats constructives d'envergadura, o costa molt de detectar-les a la ciutat, ni dins del recinte murallat ni pels volts de fora. Per contra, sembla trobar-se ben establert que a partir d'aquesta mateixa centúria es va produir la desaparició sobtada i extensiva de les *domus* d'intramurs, substituïdes per senzills habitatges sense el menor component sumptuari. Aquest procés deconstructiu observat pertot ha d'indicar, de ben segur, l'esfondrament del patriciat urbà, i amb ell de bona part de l'ordre social romà heretat de l'Imperi. No es pot ignorar que, paral·lelament, es donava en l'ambient rural l'extinció també extensiva de les vil·les, que entre els segles V-VI deixaren d'existir com a tals, i sovint esdevingueren petits i senzills establiments camperols sense indicis de diferenciació social forta.⁴⁷ Gairebé es pot dir que, fins a l'arrencada del segle X almenys, cap gran construcció no es torna a alçar

45. GRANADOS, «Excavación de la torre de flanco sudoeste...

46. RIU-BARRERA, *Estudi i especulacions...* José Manuel ESPEJO, «Carrer del Sotstinent Navarro 4-6», dins *Anuari d'arqueologia* [...] 2009, pàg. 173.

47. Eduard RIU-BARRERA «De la fi de l'imperi al feudalisme. Problemes d'arqueologia i història», dins DDAA, *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, 2003, pàg. 119-132.

a Barcelona; i en realitat fou durant el segle següent quan el panorama monumental, comtal, eclesiàstic i aristocràtic, va ser completament reemplaçat per noves i grans fàbriques romàniques.

Així doncs, dins de la ciutat murallada els habitatges i les instal·lacions que es troben d'ençà del segle vi sempre són de notable simplicitat i rusticitat, d'un caràcter gairebé paupèrrim. També un altre indicador arqueològic com és la ceràmica, tant en la vaixel·la de taula com en els contenidors, va esdevenir cada cop més faldada de diversitat en les formes i més simple en la seva confecció, alhora que la seva procedència resultava menys variada i progressivament més pròxima, fins a ser gairebé tota ella d'elaboració local o regional. Tot plegat és indici inequívoc de la rarificació del comerç a llarga distància i de la constricció de la demanda per part d'unes societats urbanes cada cop més empobrides. De fet, aquestes, en caure l'Imperi, deixaven d'engranar-se dins de la seva immensa i potent xarxa, per restringir el seu domini i influx sobre territoris menors, i en conseqüència reduir enormement la seva potència. Convé recordar, a més, que dins del procés general de fragmentació del vell Imperi en reialmes bàrbars, sota control de reduïdes aristocràcies, laïques i eclesiàstiques, lligades a les noves monarquies, Barcelona va quedar relegada a una posició marginal dins del regne got peninsular, amb una molt feble capacitat urbana i totalment excèntrica respecte a les dinàmiques del nou poder. Tant és així que, sota el regne visigot, a Barcelona costa de trobar larva da la capacitat d'engendrar la potència urbana i política desenvolupada amb posterioritat a la conquesta carolíngia.

Com s'ha dit, la gran reforma de l'antiga muralla no ha pogut ser arqueològicament datada i, en conseqüència, encara està mancada d'un context històric definit. En principi, es va entendre com la prova de potencial urbà enmig d'un ambient de crisi general on la fortificació hauria permès a Barcelona sobreposar-se als estralls de les destruccions dels bàrbars. Un cop superada aquesta conjuntura, la fortificació hauria esdevingut llargament, durant el període de més de mig mil·lenni que porta del regne visigot al comtat independent, el factor gairebé únic que determinaria no només la supervivència de la ciutat sinó que n'explicaria la importància, fins a convertir-se en el llevat ineludible de la seva posterior capitalitat. A hores d'ara, notables interrogants històrics planen sobre l'autoritat, urbana o externa, que la va fer alçar o sobre l'impacte de la seva construcció damunt la dinàmica urbana. Així doncs, encara està per determinar si s'ha de considerar un exponent de la vitalitat barcelonina o bé, per contra, una mostra de la feblesa davant la imposició militar d'un poder forà. De fet, la construcció pot equiparar-se amb d'altres operacions de fortificació en enclavaments urbans o rurals de caràcter ben significat i dominants sobre extenses regions, que de ben segur descriuen una o successives empreses polítiques i militars d'envergadura molt notable i, de ben segur, autònomes o elevades per damunt de les conjuntures i els interessos més locals.

Per altra banda, el continuat estudi arqueològic del subsòl de la ciutat romana i en especial del seu quadrant nord-est, on a partir del segle iv es va situar un temple cristià que va donar lloc al complex episcopal d'època visigoda i del qual és hereu l'actual barri catedralici, ha aportat informació molt substantiva sobre les transformacions urbanes entre la fi de l'Imperi i la invasió musulmana. En aquest sentit s'ha considerat una manifestació més de la vitalitat barcelonina d'aquesta

etapa, i s'ha associat a una naixent autoritat secular que imperaria a la ciutat i que tindria per estatge el palau precedent a la residència comtal, bastit entre la seu episcopal i la muralla. Cal fer atenció, perquè la creació d'episcopats, tant en una vella ciutat com també en indrets sense precedents urbans coneguts o de molt poca entitat, com fou força freqüent i ho exemplifiquen els casos d'Empúries, Ègara, Elna o Urgell, per citar alguns de propers dins l'àmbit català, no assegurava pas l'existència d'una forta dinàmica ciutadana, ni molt menys. Perquè, de fet i en contra d'allò que sovint es pressuposa, ni en el Baix Imperi ni posteriorment, la presència d'una seu bisbal va comportar ineludiblement una vida urbana singular. En aquest sentit, ni tan sols una seu metropolitana com Tarragona va ser capaç d'assegurar vitalitat a la ciutat, que es va esllanguir progressivament fins a desaparèixer del tot i per molts segles d'ençà de la conquesta musulmana a l'inici del segle VIII. Per tant, els centres polítics i de culte que dins dels reialmes bàrbars significaren les seus episcopals no allunyaren les poblacions on es trobaven del generalitzat procés de desurbanització propi de tot l'occident de l'Imperi esfondrat.⁴⁸

Les antigues ciutats, capitalitats provincianes o enclavaments menors, resistiren amb dificultat a la caiguda de l'ordre romà i només excepcionalment subsistiren, encara que profundament alterades. Deixaren de ser nòduls esglaonats en funció d'una xarxa immensa que ordenava

l'Imperi i limitaren la seva capacitat i el seu poder a àrees regionals molt restringides, cosa que va comprometre tant la seva existència que en va fer desaparèixer una gran part. Aquelles que subsistiren, com Barcelona, s'empobriren i es reduïren substancialment, com posen en evidència la sobtada conversió dels grans casals urbans o *domus* en habitacles molt menors i d'una notòria pobresa o l'aparició d'espais intramurs sense edificar. Així mateix, fora dels indicadors urbanístics, també és molt significatiu observar la depauperació i l'homogeneïtat de les formes d'enterrament en simples cistes de pedra, més o menys agençades, ben diferents de la riquesa i diversitat tipològica d'etapes precedents. En aquest sentit, cal remarcar especialment l'extrema rarificació de l'epigrafia funerària a l'època visigoda i la falta de noves mostres fins als segles IX-X, enmig d'un nou context històric.⁴⁹ També pel

Figura 13. Làpida sepulcral de marbre dedicada a Vítiza, fill de Teodored, de complexa datació entre els anys 890 i 900, trobada el 1736 a l'església dels Sants Just i Pastor i conservada al Museu d'Història de Barcelona. Es tracta de la millor mostra de la recuperació de l'epigrafia funerària a la ciutat, vinculada a la consolidació d'un grup aristocràtic amb voluntat de singularitzar-se i fer perdurable la seva memòria mitjançant aquesta pràctica de prestigi.

48. Eduard RIU-BARRERA, «Les transformacions de les ciutats romanes de Catalunya, entre la dissolució i la reurbanització», dins *Actes XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*, Tarragona, 1994, vol. 2, pàg. 361-362.

49. RIU-BARRERA, dins *Catalunya Romànica*..., vol. XX, pàg. 245-248.

que fa a la circulació de productes ceràmics, no va ser fins l'arribada del domini carolingi que es troben noves formes i tipus, com són les sitres espatulades i les ceràmiques amb decoracions impreses sorgides de l'influx de l'ambient franc, alhora que s'observa esporàdicament l'arribada d'importacions de ceràmica d'al-Andalus i potser de l'Islam oriental.⁵⁰

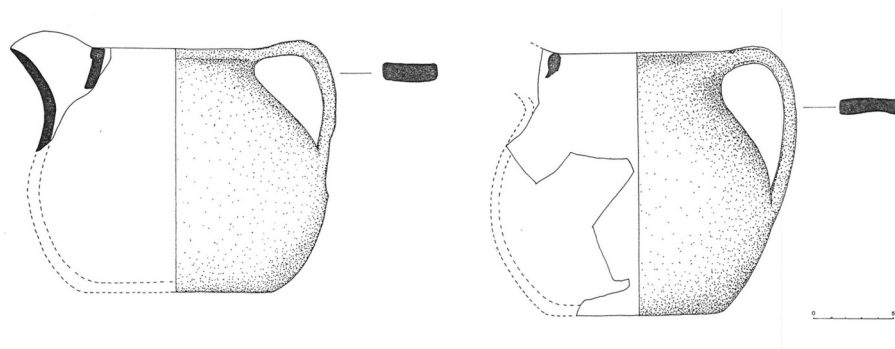

Figura 14. Parell de sitres de bec arquejat i decoració espatulada trobades al subsòl del Tinell. Dibuix d'Eduard Riu-Barrera, 1984. Aquesta forma ceràmica és de filiació carolíngia i va esdevenir relativament abundosa a la ciutat entre el segle ix i els volts de l'Any Mil. Segurament es tracta majoritàriament de peces de producció local. A la Catalunya Vella aquesta mena de terrissa es troba sobretot estesa per les regions de Barcelona, el Vallès, l'Empordà i el Rosselló.

Barcelona va deixar de ser una població perifèrica del reialme visigot, per esdevenir-ne una d'igualment extrema dins el domini musulmà primer i, després, dins l'Imperi Carolingi. La integració en aquest darrer cos polític va comportar-li un capgirament radical quan, arran del seu desmembrament, va esdevenir el cap d'un principat en expansió sobre l'al-Andalus i la Mediterrània occidental. La conquesta carolíngia va sentenciar una ruptura radical amb el passat, si no ho havia significat anteriorment la invasió musulmana. Ho posa ben de manifest que el nou ordre eclesiàstic franc, en cap dels seus components, no va legitimar la seva nova autoritat o propietats amb arguments que retrocedissin a l'estat de coses del regne visigot. Monestirs, temples o la mateixa seu episcopal barcelonina no van fer servir mai en la legitimació del seu poder cap record o memòria del temps gots, fora potser de la recreació dels sants màrtirs amb tradició local Cugat i Eulàlia. De la mateixa manera, tampoc ho va fer mai l'autoritat comtal, òrfena de referències a res que fos anterior a la conquesta franca, convertida en font exclusiva de tota legitimitat política. De fet, l'autoritat comtal, tal com fou configurada sota els carolingis, va ser una autoritat de caràcter completament innovador. Això també ho posa de manifest que la seva imposició, fora de Barcelona i Girona, es fes en districtes o en circumscripcions també

50. Eduard RIU-BARRERA, «La ceràmica de la Mediterrània nord-occidental en els segles VIII-IX. Catalunya, el País Valencià i les Balears entre l'Imperi carolingi i l'al-Andalus», dins DDAA, *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999, pàg. 259-263.

noves i centrades per nuclis sense precedents urbans a l'Antiguitat, com ara Berga, Besalú, Pallars o Peralada, així com també en bisbats visigòtics de pobre entitat urbana com Empúries, Osona o Urgell. De fet, els comtats engendraren un nou sistema urbà molt allunyat del romà i sense relació gaire precisa amb els centres d'època visigoda.⁵¹

La Barcelona carolíngia i comtal és pràcticament desconeguda, arqueològicament parlant, com s'ha posat en evidència en el repàs efectuat més amunt. Cap gran edificació pot ser atribuïda de forma fefaent als segles VIII-X dins del recinte murat, i només s'hi situen simples vestigis de pobre entitat constructiva. Val a dir que al registre arqueològic d'aquest període tan sols s'adsciu de forma majoritària i clara però sense explicació ferma, un elevat nombre de sitges, trobades gairebé arreu del recinte interior, així com al peu mateix de la muralla. En realitat, no és fins al tombant dels segles X-XI que la nova ciutat pot començar a ser reconeguda amb certa definició i en base sobretot a un registre documental considerable i força explícit, que ha estat profundament aprofitat per la recerca històrica. S'ha de convenir que aquest canvi substantiu en la natura i qualitat de la informació històrica fa que, a partir de l'onzena centúria, l'estudi exclusiu del registre arqueològic resulti clarament insuficient per a conèixer i avaluar el progrés de la ciutat. En aquesta nova etapa urbana, les excavacions i els materials que proporcionen aporten tan sols informació sobre aspectes molt concrets i circumscrits, alhora que molt sovint, més que l'excavació del subsòl, és la reconeixença de les arquitectures en peu la que pot aportar coneixements significatius històricament parlant.

Pel volts de l'Any Mil la ciutat encara no era un centre urbà dinàmic, sinó un enclavament aristocràtic de poder secular i eclesiàstic fortament reclus dins de l'antiga muralla. Tanmateix, al llarg de l'onzena centúria la transformació de l'interior i de l'exterior més pròxim al recinte murallat es va accelerar en gran manera, com a conseqüència del procés de feudalització i d'afermament de l'autoritat comtal barcelonina sobre territoris i senyories cada cop més extensos. Aleshores es va accelerar la urbanització interior del vell recinte, així com la de l'entorn proper, sobretot en els indrets on se situava l'activitat mercantil, mentre que la muralla començava a ser poblada de grans casals aristocràtics, mentre que en el quadrant nord-est l'antiga catedral era substituïda per un majestuós temple romànic i s'alçava de nova planta el gran bloc del palau comtal que es l'armadura que encara subsisteix i alberga actualment el saló del Tinell. La capitalitat comtal fou deguda a les circumstàncies derivades del joc de forces entre l'Imperi Franc i el Califat, que situaren la ciutat en l'extrem expansiu del primer i l'immergiren en un procés de feudalització del qual va sorgir una potent elit local que aviat es va erigir en hegemònica sobre amplis territoris i va fer-se amb l'autoritat pública. Aquest procés, més que no pas tènues continuïtats des d'època visigoda, expliquen la fortuna barcelonina des del segle X i, sobretot, a partir del segle XI.

51. RIU-BARRERA, «Les transformacions de les ciutats...

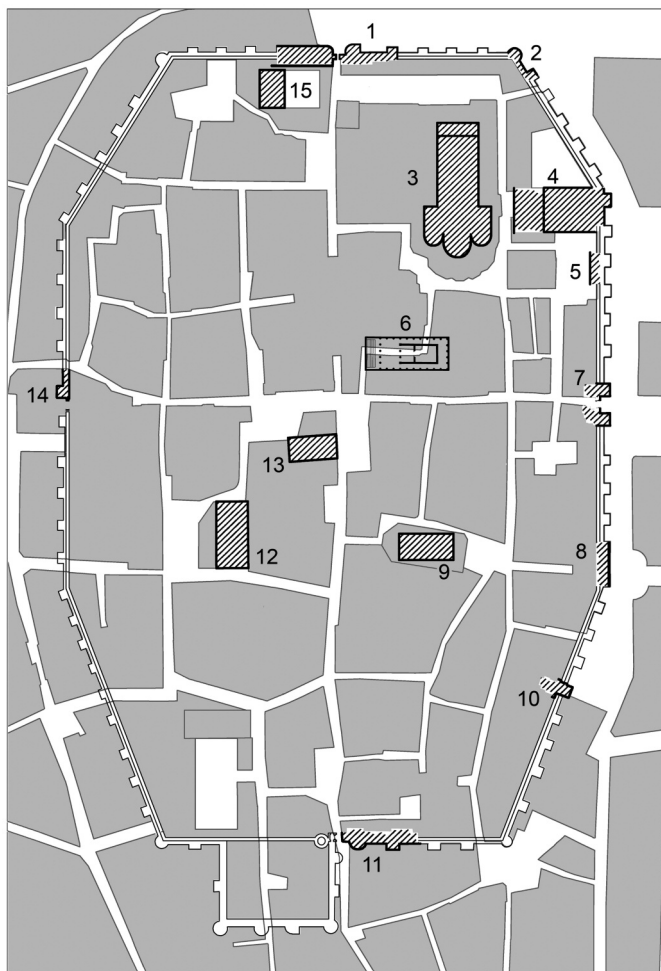

Figura 15. Principals edificacions romàniques amb testimonis monumentals o documentals, datades segons la menció documental més antiga o l'aproximació a la cronologia arquitectònica. 1) Torre i Casa de l'Ardiaca (1039). 2) Hospital (995) i dormitori canonical (1083). 3) Catedral (obres c. 1035 i consagració 1058). 4) Palaus bisbal (possiblement 1078) i comtal (924). 5) Edifici al peu de la capella de Santa Àgata (c. segle x). 6) Antic temple romà anomenat el Miracle (1028). 7) Castell Vell vescomtal (986) i Porta Major (1021). 8) Casal de l'Acadèmia de Bones Lletres (segles xii-xiii). 9) Església dels Sants Just i Pastor (965). 10) Torre del carrer de Lledó, núm. 7, amb construccions adossades (segles x-xiii). 11) Castell i Porta del Regomir (1015), amb l'edifici annex del Pati d'En Llimona (c. segle x). 12) Església de Sant Miquel (951, obres 1056 i campanar 1077). 13) Església de Sant Jaume (986). 14) Castell Nou vescomtal (1021). 15) Cases amb arcada (1078) convertides en palau del bisbe (segles xii-xiii). Dibuix d'Eduard Riu-Barrera i Ricardo Mar, 2009. A l'exterior del recinte murallat la trama urbana dibuixada és l'actual mentre que a l'interior es representa orientativament la més antiga que les fonts medievals permeten restituir.

